

eISSN 2413-9009

PATH OF SCIENCE

International Electronic Scientific Journal

Vol. 2, No 9, 2016

CAB Abstract

CEJSH

DOAJ

East View's Universal Database

Index Copernicus

OpenAIRE

Polska Bibliografia Naukowa

RePEc

Russian Science Citation Index

Scilit

CNKI Scholar

Türk Eğitim İndeksi

Ulrich's Periodical Directory

WorldCat

pathofscience.org

ТРАЕКТОРИЯ НАУКИ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

Том 2   № 9(14)   2016

Журнал основан в августе 2015 года. Выходит ежемесячно.

**Учредитель
и издатель:** Издательский центр «Диалог»
Украина, 61123, г. Харьков, проспект Тракторостроителей 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Сайт: <http://thedialog.com.ua>.
Свидетельство субъекта издательского дела ДК № 4960 от 19.08.2015.

Журнал «Траектория науки» зарегистрирован в следующих международных наукометрических базах данных: AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), InfoBase Index (IBI Factor 2015 = 2.2), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Главный редактор: Катаев А. В., канд. экон. наук, доц.

**Редакционная
коллегия:** Аксьонова О. Ф., канд. техн. наук, доц.
Ананченко К. В., канд. наук по физ. восп. и спорту, доц.
Bhasin M., PhD (Economics), проф.
Бобро Н. Е., канд. соц. наук, доц.
Болотная О. В., канд. экон. наук, доц.
Голобородько К. Ю., д-р филол. наук, проф.
Голубов А. Е., канд. юрид. наук, доц.
Зайцева М. Л., д-р искусствоведения, проф.
Зеленская Л. Д., д-р пед. наук, проф.
Колос Н. М., д-р хим. наук, проф.
Комир Л. И., канд. экон. наук, доц.
Маленко Е. О., д-р филол. наук, проф.
Оберемок С. В., канд. экон. наук, доц.
Пальчик О. А., канд. сельхоз. наук, доц.
Панфилова А. Л., д-р фарм. наук, проф.
Роговой А. И., канд. экон. наук, доц.
Трескунова Л. А., канд. экон. наук, доц.
Хорошев А. Н., канд. ист. наук, доц.
Шатровский А. Г., канд. биол. наук, доц.

Адрес редакции: Украина, 61123, г. Харьков, проспект Тракторостроителей 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Сайт: <http://pathofscience.org>.

Журнал является международным рецензируемым электронным научным изданием открытого доступа, созданным для полного и оперативного удовлетворения информационных потребностей общества в знаниях, полученных в процессе научно-исследовательской, исследовательско-конструкторской, проектно-технологической и производственной деятельности ученых и специалистов.

В журнале публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных, технических, гуманитарных и естественных наук. Проблематика статей не ограничивается.

Ответственность за достоверность фактов, цитат, имен собственных, географических названий, названий организаций и другой информации несут авторы статей. Высказанные в статьях точки зрения могут не совпадать с точкой зрения редакции.

ТРАЕКТОРІЯ НАУКИ
МІЖНАРОДНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Том 2   № 9(14)   2016

Заснований у серпні 2015 року. Виходить щомісяця.

Засновник і видавець: Видавничий центр «Діалог»
Україна, 61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Сайт: <http://thedialog.com.ua>.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4960 від 19.08.2015.

Журнал «Траєкторія науки» зареєстровано в наступних міжнародних наукометричних баз даних: AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), InfoBase Index (IBI Factor 2015 = 2.2), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Головний редактор: Катаєв А. В., канд. екон. наук, доц.

Редакційна колегія: Аксьонова О. Ф., канд. техн. наук, доц.
Ананченко К. В., канд. наук з фіз. виховання і спорту, доц.
Bhasin M., PhD (Economics), проф.
Бобро Н. Є., канд. соц. наук, доц.
Болотна О. В., канд. екон. наук, доц.
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф.
Голубов А. Є., канд. юрид. наук, доц.
Зайцева М. Л., д-р мистецтвознавства, проф.
Зеленська Л. Д., д-р пед. наук, проф.
Колос Н. М., д-р хім. наук, проф.
Комір Л. І., канд. екон. наук, доц.
Маленко О. О., д-р філол. наук, проф.
Оберемок С. В., канд. екон. наук, доц.
Пальчик О. А., канд. сільхоз. наук, доц.
Панфілова Г. Л., д-р фарм. наук, проф.
Роговий А. І., канд. екон. наук, доц.
Трескунова Л. О., канд. екон. наук, доц.
Хорошев О. М., канд. іст. наук, доц.
Шатровський О. Г., канд. біол. наук, доц.

Адреса редакції: Україна, 61123, м. Харків, проспект Тракторобудівників 85/20.
Тел. (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Сайт: <http://pathofscience.org>.

Журнал є міжнародним рецензованим електронним науковим виданням відкритого доступу, започаткованим для повного й оперативного задоволення інформаційних потреб суспільства в знаннях, отриманих у процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної та виробничої діяльності учених і фахівців.

У журналі публікуються оригінальні наукові статті по проблемах соціальних, технічних, гуманітарних і природничих наук. Проблематика статей не обмежується.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв організацій та іншої інформації несуть автори статей. Висловлені у статтях точки зору можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії.

PATH OF SCIENCE
INTERNATIONAL ELECTRONIC SCIENTIFIC JOURNAL

Vol. 2   No 9(14)   2016

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Founder and publisher: Publishing center "Dialog"
85/20 Traktorobudivnikiv st., Kharkiv, Ukraine, 61123
Ph.: (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: print@thedialog.com.ua. Site: <http://thedialog.com.ua>.
Publishing licence: DK № 4960, issued 19.08.2015.

The journal is abstracted in the following international databases: AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Index Copernicus (ICV 2015 = 62.65), InfoBase Index (IBI Factor 2015 = 2.2), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WordCat.

Editor in Chief: Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board: Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
Ananchenko K., PhD (Physical Education and Sport), Ass. Prof.
Bhasin M., PhD (Economics), Prof.
Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
Zaytseva M., Doctor of Science (Arts), Prof.
Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
Komir L., PhD (Economics), Ass. Prof.
Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
Oberemok S., PhD (Economics), Ass. Prof.
Palchuk O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
Panfilova A., Doctor of Science (Pharmacy), Prof.
Rogovoy A., PhD (Economics), Ass. Prof.
Treskunova L., PhD (Economics), Ass. Prof.
Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office: Ukraine, 61123, Kharkiv, Traktorobudivnikiv st., 85/20.
Ph.: (0572) 69-32-28, (050) 958-28-51, (098) 388-23-47.
E-mail: edit@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>.

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in the fields of Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ «ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ»

Зайцева Марина

Особенности музыкального мышления Иоганнеса Брамса 1.1
(язык оригинала – русский)

РАЗДЕЛ «ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И СПОРТ»

Ананченко Константин, Пакулин Сергей

Повышение спортивного мастерства курсантов-единоборцев Национальной Академии
Национальной Гвардии Украины 2.1
(язык оригинала – украинский)

РАЗДЕЛ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

Вареникова Елена

Шевченковедение: «вечные» перспективы развития 3.1
(язык оригинала – украинский)

РАЗДЕЛ «ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ»

Пучко Анна, Царук Анна

Бюджетные реформы в Украине и странах ОЭСР 4.1
(язык оригинала – украинский)

Akpan Sunday, Udoh Edet, Patrick Inimfon

Поддержка мелких фермерских хозяйств: доказательство бедности и неравенства доходов
среди сельских фермерских хозяйств южных регионов Нигерии 4.9
(язык оригинала – английский)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ «МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО»

Зайцева Марина

Особливості музичного мислення Іоганеса Брамса	1.1
<i>(мова оригіналу – російська)</i>	

РОЗДІЛ «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ І СПОРТ»

Ананченко Костянтин, Пакулін Сергій

Підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної Академії Національної Гвардії України	2.1
<i>(мова оригіналу – українська)</i>	

РОЗДІЛ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Варенікова Олена

Шевченкознавство: «вічні» перспективи розвитку	3.1
<i>(мова оригіналу – українська)</i>	

РОЗДІЛ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

Пучко Анна, Царук Анна

Бюджетні реформи в Україні та країнах ОЕСР	4.1
<i>(мова оригіналу – українська)</i>	

Akpan Sunday, Udoh Edet, Patrick Inimfon

Підтримка малих фермерських господарств: доказ бідності і нерівності доходів серед сільських фермерських господарств південних регіонів Нігерії	4.9
<i>(мова оригіналу – англійська)</i>	

TABLE OF CONTENTS

SECTION "ARTS"

Zaytseva Marina

Features of Johannes Brahms's Musical Thought	1.1
<i>(Language – Russian)</i>	

SECTION "SPORTS"

Ananchenko Konstantin, Pakulin Serhij

Increasing the Sportsmanship of Cadets Combat of the National Guard National Academy of Ukraine ..	2.1
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

SECTION "PHILOLOGY"

Varenikova Olena

Shevchenko Study: "Eternal" Development Prospects	3.1
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

SECTION "ECONOMICS"

Puchko Anna, Tsaruk Anna

Budget reform in Ukraine and the OECD countries	4.1
<i>(Language – Ukrainian)</i>	

Akpan Sunday, Udoh Edet, Patrick Inimfon

Sustaining Small Scale Farming: Evidence of Poverty and income Disparity among Rural Farming Households in South-South Region of Nigeria	4.9
<i>(Language – English)</i>	

Особенности музыкального мышления Иоганнеса Брамса

Зайцева Марина Леонидовна

Государственная классическая академия имени Маймонида Московского государственного университета дизайна и технологий, кафедра аналитической методологии и педагогики музыкального образования, доктор искусствоведения, профессор, Россия

Аннотация. В статье научно обоснованы особенности музыкального мышления И. Брамса. Выявлены стилевые координаты творчества И. Брамса. Обоснованы основные факторы, которые оказали существенное влияние на становление творческой личности композитора. Доказано воздействие эстетики классицизма и романтизма на творчество И. Брамса. В музыкальном языке И. Брамса преобладают романтические мотивы и узнаваемые интонации автора. Психологизм и лиризм музыки И. Брамса актуальны для современной культуры. Это объясняет частое обращение современных исполнителей и слушателей к творческому наследию композитора.

Ключевые слова: И. Брамс; музыкальное искусство; музыкальное мышление; романтическая музыка.

УДК 78.01

LCC Subject Category: M2147-2188

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-6>

Введение

Стратегия исследования музыкального мышления на сегодняшний день является одной из актуальных, перспективных исследовательских тем. Несмотря на достаточно высокий уровень теоретической разработки различных аспектов музыкального мышления, существует необходимость детального анализа специфики музыкального мышления выдающихся композиторов, в творчестве которых получили своеобразие преломление традиции предшествующего этапа развития музыкального искусства и наметились тенденции их трансформации. Именно такое всматривание в конкретную авторскую интонацию, в живой текст искусства позволит наполнить идеи и умозаключения реальностью художественной практики и опыта.

Музыкальное наследие И. Брамса является художественным феноменом, который невозможно однозначно отнести только к одному определенному стилю. Внутренний диалог, который вел композитор с духовным наследием предшествующего времени, раскрывается в его музыке и эпистолярном наследии. Актуальность данной работы обусловлена попыткой понять смысл этого диалога, выявить своеобразие музыкального

мышления композитора, вслушиваясь, прежде всего, в авторскую интонацию, делая ее приоритетной по сравнению с обобщениями и концепциями выдающихся исследователей творчества И. Брамса. Именно такой подход объясняет особое внимание, которое в рамках данной работы уделяется эпистолярному наследию композитора.

Творчество И. Брамса неизменно привлекает интерес музыковедов. Ему посвящены небольшие, но емкие по смыслу исследования М. С. Друскина [1], Г. Дейтерса [2]. Наиболее существенное влияние на формирование концепции работы оказали фундаментальные исследования творчества И. Брамса Е. М. Царевой [3], С. И. Рогового [4] и К. Гейрингера [5].

Целью работы является выявление особенностей музыкального мышления И. Брамса. Для достижения данной цели были поставлены следующие взаимосвязанные задачи:

- изучить эпистолярное и музыкальное наследие композитора;
- выявить факторы, оказавшие существенное влияние на развитие музыкального мышления И. Брамса, на становление и эволюцию его творческих методов.

Результаты исследования

Музыкальное мышление включается в более общее понятие музыкального сознания. Как категория музыкознания, термин «музыкальное мышление» получил наиболее активную разработку в трудах последних десятилетий XX века. Понятие «музыкального мышления» отражает важные стороны деятельности композитора, исполнителя, слушателя. Именно поэтому разработка содержательного наполнения данного термина актуализируется в музыковедении последних десятилетий. Как правило, музыкальное мышление понимается как часть более общего понятия «музыкального сознания». Как считает М. Г. Арановский, музыкальное сознание – это способность музыкально мыслить, т.е. формировать определенные музыкально-звуковые конструкции и давать им соответствующую содержательную интерпретацию [6, с. 59].

Творческая деятельность Иоганнеса Брамса развернулась во второй половине XIX века, в тот период, когда в европейском искусстве на смену классическим идеям и ценностям пришли романтические идеалы. Для выяснения особенностей художественного мышления композитора также необходимо проследить преломление определенных художественных стилей в творчестве И. Брамса. Как справедливо отмечает Е. М. Царева, это двуединство, которое пронизывает мировоззрение и творческие принципы композитора, отражается в стилистике его произведений. Автор отмечает, что одной из главных задач монографии «Иоганнес Брамс» стало выявление механизма взаимодействия классицистских и романтических черт в системе брамсовского творчества, которое не сводится к формуле «классик по форме, романтик по содержанию» [3, с. 13-14].

Для выяснения особенностей художественного мышления композитора рассмотрим этапы становления и развития творческой позиции композитора. Художественные принципы И. Брамса формировались с самого детства. По его замечанию, ему было свойственно «редко менять кожу» [4, с. 259]. Многие его пристрастия и привычки сформировались в юности и остались на всю жизнь. Детство композитора связано с впечатлениями о занятиях отца и собственных уроках как со-

четании необходимости и свободы. Музыка для него на протяжении всей жизни была ремеслом, обеспечивающим жизнь, требующим ежедневных занятий и в то же время – вдохновенным действием, требующим уединения и сосредоточенности [3, с. 22]. Любовь к прогулкам на природе сохранилась у Брамса на всю жизнь. Прогулки одинокого мечтателя, часто уводившие за городскую черту, от шума цивилизации, занимали большую часть свободного времени Иоганнеса. Во время них Брамс обдумывал свои будущие произведения. Впоследствии выражение «идти гулять» стало означать «сочинять музыку» [3, с. 26].

Процесс сочинения был для композитора осложнен последующей оценкой собственных творений: «Сочинять – дело не трудное. Но безумно трудно выбрасывать ненужные ноты под стол» – говорил Брамс [4, с. 333]. Как отмечает С. И. Роговой, И. Брамс был весьма самокритичным композитором, опубликовавшим менее половины из всей созданной им музыки [4, с. 334]. У композитора была способность с легким сердцем отправлять в мусорную корзину уже готовые сочинения, так как он считал, что, во-первых, «уже законченная работа редко становится лучше посредством исправлений, чаще всего она становится хуже», а, во-вторых, композитор считал ненужным и опасным хранить неудавшиеся произведения, так как их могут издать посмертно [4, с. 334].

Сравнивая свой процесс сочинения музыки с деятельностью великих композиторов прошлого (Баха, Моцарта и Шуберта), Брамс с горечью отмечал, что ему сочинение музыки давалось не так легко и непринужденно [4, с. 333]. Именно поэтому он считал себя «неправильным музыкантом»: сочинительство давалось ему непросто, многие свои замыслы И. Брамс обдумывал годами, некоторые произведения перерабатывались, дополнялись, менялся состав исполнителей [4, с. 332]. Особенно тщательно композитор работал над крупными формами, признаваясь в том, что чувство огромной ответственности вызывает труднопреодолимую нерешительность: «В отношении своих вещей я гораздо более робок и нерешителен, чем вы думаете» [4, с. 195]. Порой замысел менялся радикально. О трудностях реализации своих замыслов и их завершения, о муках творчества композитор красноречиво свидетельствует следующими

словами: «Как часто пишет какой-нибудь из них [коллега] радостно свое Fine, а это же значит: я закончил с тем, что лежит у меня на сердце! Как долго я могу носить в себе самое маленькое Fine, прежде чем я неохотно пойду на это!» [4, с. 335].

Такая творческая медлительность объясняется особой ответственностью композитора к процессу сочинения. С точки зрения И. Брамса сочинение слишком большого количества произведений в короткий срок может отрицательно сказаться на качестве музыки. Своему издателю Зимроку он писал: «Но если мы не можем сравниться с ними (классиками) в красоте письма, то нам следовало бы, пожалуй, остерегаться подражать им и в скорости» [4, с. 334]. Тем не менее, творческое наследие Брамса масштабно. Единственный жанр, в котором начинания Брамса не увенчались успехом, была опера. «Об опере и женитьбе больше ни слова!» – так он любил повторять, и пояснял, что и в том и в другом вопросе только молодость может себе позволить ошибку – чтобы затем ее исправить, в зрелом возрасте же это поздно» [1, с. 52].

С самого начала музыкального образования И. Брамса, его родителями и педагогами делалась опора на классическое наследие (музыку И. С. Баха, Й. Гайдна, Л. в. Бетховена). Его педагоги О. Ф. В. Коссель и Э. Марксен, развивали в своем ученике, в первую очередь, способности вдумчивого проникновения в художественный замысел произведения, раскрытия внутреннего содержания музыки. Им был чужд виртуозный блеск и в своем ученике они сформировали схожее отношение к фортепианному исполнительству: техника понималась не как цель, а всего лишь как средство музыкальной выразительности [7, с. 55]. Каждая самая маленькая музыкальная фраза была выражением внутреннего переживания. Затем, в годы личных потрясений, связанных со смертью Р. Шумана, когда мучительный внутренний разлад достиг такой силы, что И. Брамс был не в состоянии найти в себе внутренние силы для творчества, он обращается к музыке прошлого в поисках нравственной опоры, идеала мудрости и красоты, душевного равновесия, «чистоты» стиля, конструкции и помыслов. Занимаясь контрапунктическими упражнениями и вариациями, Брамс много практикуется, оттачивая стиль и мастерство. В частности, в 1855 г.

Брамс заключает договор с другом Иоахимом, согласно которому каждый обязан раз в неделю присылать другому для критического разбора работу, связанную со сложной контрапунктической задачей [5, с. 91]. В дальнейшем полифонические приемы и вариационные методы развития тематизма прочно войдут в его творчество, став одной из главных особенностей его стиля.

Композитор в своем творчестве часто использует принцип варьирования-прорастания, в основе которого лежит особая стратегия работы с исходным музыкальным материалом (постоянное интонационное обновление не нарушает основных параметров исходной темы или мотива). Данный принцип тематического варьирования-прорастания композитор впоследствии использует не только в вариациях, к жанру которых он обращался на протяжении всей жизни, но и в других жанрах. Так, вокальных жанрах И. Брамс активно применял мотивно-вариационную и контрапунктическую техники, что помогало установлению взаимосвязей всех выразительных элементов композиции.

Стремление «поверить алгеброй гармонию» было не только средством совершенствования мастерства, но и инстинктивной необходимостью противовеса «кружению сердца»: «Иногда я размышляю о вариациях и считаю, что они должны были бы быть выдержаны более строго и чисто. Иногда я нахожу, однако, что новое поколение слишком копается в теме. Мы все боязливо придерживаемся мелодии, но не разрабатываем ее свободно, не создаем из нее ничего нового, а лишь нагружаем ее. Из-за этого мелодию совсем нельзя узнать» [3, с. 73]. Критикуя арии и мессы И. С. Баха, И. Брамс отмечает их несомненное преимущество перед современной музыкой: «Естественно, я не имею в виду, что у Баха что-то плохо, но по сравнению с другими мне эти арии кажутся слабее. А по сравнению с музыкой сегодняшнего дня они стоят на недостижимой высоте, ибо наше искусство – во все убого и плачевно» [4, с. 332].

Оценивая свои упражнения в полифонии, и пытаясь сформулировать их цели, композитор не обходится без самоиронии. Так, в письме к Кларе Шуман он рассуждает: «Всю зиму я усердно занимался контрапунктическими упражнениями! Зачем? Чтобы быть в

состоянии лучше раскритиковать свои прекрасные сочинения, этого не понадобилось бы. Чтобы стать профессором консерватории – тоже. Научиться лучше писать ноты я уже не надеюсь. Но что-то трагическое есть в том, что, в конце концов, ума становится больше, чем может пригодиться» [4, с. 107].

Раскрывая особенности влияния идеалов романтизма на творчество И. Брамса, отметим, что в свой период «бури и натиска» композитор предельно усложняет музыкальный язык, образная сфера его произведений наполняется «вертерианскими» эмоциями. Трагизм как основа мировидения романтика ярко проявляется в ранних сочинениях И. Брамса. Композитор пишет Зимроку о своей Второй симфонии D-dur, одном из самых светлых сочинений: «Новая симфония настолько меланхолична, что ее просто нельзя вынести. Я еще никогда не писал ничего более грустного и минорного: партитура должна выйти в траурной рамке» [4, с. 142].

Жизненная позиция Брамса в этот период была связана с его творческой позицией. Творчество и жизнь как вопрос, великое «Зачем?» («Wagum?») композитора, страдальца, как бездна, скрывающаяся за «траурной рамкой» – сконструированной, законченной поверхностью произведения: «В книге Иова ты найдешь то самое «зачем» – но без ответа» [4, с. 189]. Композитор отмечает свою собственную склонность к меланхолии, и это представляется нам неслучайным. В эпоху романтизма понятие меланхолии отражало некое возвышенное состояние духа, связанное с болезненным переживанием некой утраты (возлюбленной, идеалов) [8, с. 203]. Такое понимание меланхолии в европейской культуре было сформировано на основе трудов И. Канта, понимавшего меланхолию как проявление возвышенного чувства благодаря трансформации в ней трагических переживаний [9, с. 198]. Именно в меланхоличности еще раз признается композитор в одном из писем: «Также бегло скажу, что очень желал и пытался обойтись в той первой части без тромбонов. Но их первое вступление – оно мое, и я не могу обойтись ни без него, ни без тромбонов. Если бы мне нужно было защищать это место, то зашел бы слишком далеко... Мне пришлось бы тогда признаться, что я – между прочим – глубоко меланхоличный человек, и что черные крылья неизменно

шумят над нами, и что, возможно, вовсе не случайно идет за той симфонией маленький трактат о большом «Зачем». Если вы его (может) еще не знаете, то я вам вышлю. Он бросает резкую тень на эту веселую симфонию и, может быть, объяснит те литавры и тромбоны» [4, с. 162]. Позднее Теодор Бильрот в письме И. Брамсу отметит особый трагизм его «Песен парок», проявляющийся на уровне музыкального языка: «Гармонические последовательности, такие как *fis-d moll*, *cis-c moll*, *fis-f moll*, *f-d moll*, свойственны тебе и воздействуют так терпко, сумрачно и с такой отчаянной страстью, как они и должны собственно воздействовать» [4, с. 185].

Брамс в своих меланхолических песнях «плачет обильными, крупными мужскими слезами, которые не проливались со времен Баха и Бетховена» [4, с. 110]. «В песне пульсирует кровь такого горячего сердца, что душа начинает плакать. Я спрашиваю себя, – пишет Клаус Грот о музыке Брамса, – как возможно вынести такой накал; в поэзии я бы не выдержал, сгорел, или меня растерло бы до крови. Может быть, Вас защищает музыкальная техника, которая образует как бы некий шлюз, в то время как поэт, не имея такой защиты, давно истек бы кровью» [4, с. 113].

Романтические тенденции проявляются в творчестве И. Брамса, на наш взгляд, и в том, что композитор тяготеет к камерным жанрам. Он признавался, что для фортепиано пишет охотнее, чем для других инструментов [3, с. 16]. Баллады, вариации, интермеццо, рапсодии, произведения в четыре руки и множество других написаны для этого инструмента. Тем не менее, И. Брамс по типу психической конституции был ближе к композиторам доромантической эпохи. Его мироощущение было более классическим, нежели романтическим. Он стремился к идеалам классиков. Цельность, единство и гармония мира, идеи коллективности, скромности в проявлении индивидуальности – все это было очень близко личности Брамса [10, с. 232].

Показательны строки И. Брамса, посвященные Второму фортепианному концерту, в которых автор объясняет свою позицию преодоления страстей, продолжая тем самым классицистские традиции: «этим произведением я хотел показать, как художник должен избавляться от всех страстей, чтобы помечтать в наичистейшем эфире» [4, с. 175]. С ним

схоже еще одно утверждение, адресованное Кларе Шуман смерти Р. Шумана: «Страсти не принадлежат к числу естественных свойств человека. Они всегда являются либо исключением, либо извращением... Красивый, истинный человек должен быть спокоен в радости, спокоен в печали и скорби. Страсти должны быстро проходить, или их нужно изгонять» [5, с. 70].

Музыкальное наследие великих деятелей искусства было очень почитаемо Брамсом, и на основании их недостижимого величия Брамс отказывал в гениальности не только себе самому, но и всему своему времени. Композитор мог сравнивать себя с музыкантом-теоретиком Керубини и весьма раздражался, когда его ставили в один ряд с Бахом, Моцартом, Бетховеном [4, с. 335]. Подобные высказывания говорят о скромности и самокритичности композитора. Однако эстетические пристрастия композитора носят сильно выраженную классическую направленность. Идеалы и эстетика классицизма были ближе всего Брамсу, его мироощущение было основано на непоколебимых ценностях, отраженных в классицистском искусстве: идее непреложного нравственного долга, направляющего человеческую жизнь, выполнении своего предназначения, сохранении веры, мечты, способности любить, ощущения вечной ценности и красоты природы, простых и глубоких человеческих чувств. Душевное здоровье, семейные ценности, простые житейские радости были ключевыми в жизни для Брамса [10, с. 230].

Сохранение традиций великих предшественников была одной из главных задач в творчестве композитора. Он стремился сохранить традиционные приемы и методы композиционной работы, признавая их способность отвечать новым художественным задачам. Успехи композитора в этом направлении были отмечены даже его непримиримым противником Р. Вагнером, обронившим фразу по поводу брамсовских вариаций на тему Г. Генделя: «Как много могут дать еще классические формы, когда приходит тот, кто умеет с ними обращаться!» [3, с. 128]. Множество произведений написано в классических формах – сонаты, квартеты, вершина творчества – симфонии.

Свой успех на музыкальном рынке И. Брамс объяснял непонятной для него неразборчи-

востью слушателей. В своем письме к Кларе Шуман он с горечью писал: «То, что люди вообще лучшие вещи (о концертах Моцарта) не понимают и не ценят, и позволяет нашему брату жить и добиваться славы. Если бы они понимали, что от нас они всего лишь по капле получают то, чем там они могли бы вдоволь насладиться» [4, с. 150].

Помимо классицистской музыки, особый интерес композитора вызывала народная музыка. Любовь к национальной культуре и народному творчеству у Брамса выражается в широком употреблении народных песен. Изучением, обработкой и пропагандой песенного творчества он занимался на протяжении всей своей жизни. В последние годы своего творчества он написал «49 немецких народных песен» для голоса с фортепиано. Своему издателю он писал: «Скажите мне честно, хвастался ли я хоть раз хорошим издательским товаром? Сегодня есть повод: я могу дать вам произведение, которое оплатит вам всего Брамса! Я совершенно случайно вернулся по своей старой любви к определенному сорту немецких народных песен» [4, с. 257].

Народную песню композитор считал своим идеалом. Его постоянная тяга к народному творчеству обусловлена, на наш взгляд, предоставляемой этим жанром возможностью открытого проявления темперамента, страстной экспрессии, изливавшихся с особенной, далеко не всегда присущей ему свободой. Народные мелодии пронизывают все творчество Брамса, они использованы и в инструментальном творчестве, и в симфоническом. В частности, во второй части Сонаты для фортепиано op.1 C-dur использована мелодия финальной пьесы цикла сорока девяти обработок народных песен И. Брамса «Украдкой восходит луна». О ней Композитор писал Кларе Шуман: «Ты, наверное, обратила внимание, что последняя песня встречается в моем op.1? Что ты при этом подумала? Это имеет некоторое значение: это змея, кусающая себя за хвост, которая, стало быть, символически говорит: история теперь закончилась, круг замкнулся» [4, с. 275].

На протяжении всей жизни у Брамса сохранялся интерес к вокальному творчеству. Поэтическая основа вокальных жанров становилась импульсом для творчества. При этом Брамса привлекала не столько индивидуаль-

ная манера того или иного поэта, сколько содержание стихотворения. Простоту и естественность, задушевность и близость к народным источникам ценил он больше всего, к абстракции, изысканности и вычурности относился негативно, что является также проявлением индивидуальности его натуры. Любимыми поэтами для И. Брамса были Ф Шиллер, У. Шекспир, Э. Т. Гофман и И. Гете. Но, несмотря на это, музыку на их стихи он писал крайне редко. О поэзии И. Гете он говорил: «Она столь совершенна, что музыка здесь излишня» [1, с. 54]. Поэзия К. Грота и Г. Даумера наиболее полно отражена в вокальном творчестве Брамса (песни op.32, Песни Любви op. 52, op. 65, op. 57 на стихи Г. Даумера, дуэты op. 66, Пять песен для смешанного хора op.104 на слова К. Грота, а также ряд отдельных романсов из других опусов). «Мои небольшие песни мне милее развернутых», – признавался композитор [1, с. 56]. В процессе раскрытия образно-эмоционального содержания стихотворения в музыке, Брамс стремился запечатлеть не столько декламационные моменты, психологические оттенки в развитии образов и живописную изобразительность, как Шуман и Вольф, сколько общее настроение, основное содержание стиха.

В целом отметим, что для камерного (инструментального, вокального) творчества И. Брамса характерно отсутствие внешних эффектов. Среди типичных брамсовских приемов выразительности назовем следующие: движение параллельными интервалами, чаще в терцию, сексту или октаву, рафинированная аккордовая техника, оркестровый колорит, ведение мелодии в средних голосах, причудливое сочетание сложных ритмов.

Особенностями музыкального мышления И. Брамса являются гибкость преломления классицистских традиций при безусловном почитании музыкального наследия Л. в. Бетховена и нахождения своих оригинальных приемов музыкальной выразительности. Буйство романтической фантазии порой приводило к чрезмерной эмоциональной экзальтации произведения, перегруженного контрастными сменами настроений, предельной детализированностью исполнительских штрихов и динамических оттенков, рапсодийности. Для органического единства множественности идей, настроений, эмоций требовалась четкая и строгая работа мысли.

Брамс погружался в изучение партитур венских классиков и композиторов доклассического периода, он анализировал, редактировал произведения Баха, Моцарта, усиленно занимался контрапунктическими упражнениями, с редким рвением изучал народную песню. Брамс стремился сочетать в своем искусстве эмоциональную непосредственность со строгой логичностью развития музыкальной мысли, субъективное, личное пытался передать в объективной форме, наделяя свои произведения общезначимым содержанием. Его музыка сочетает кажущиеся поначалу несочетаемыми грани: барочные риторические фигуры с общелирическими интонациями романтизма, масштабную симфоничность и камерность, сложные инструментальные циклы и музыку бытового плана, церковную музыку и «hausmusik», личное и эпическое, хоровые произведения и романсы, оркестровые и инструментальные произведения.

Выводы

Музыкальное мышление И. Брамса парадоксально: ценя и развивая барочные, классические, народные традиции, откликаясь на тенденции романтического века, композитор создает на их основе свой собственный оригинальный стиль. Несмотря на увлечение и особый пиетет Брамса по отношению к личности и творчеству Л. ван Бетховена, классицистские традиции в его творчестве вытесняются и перекрываются романтической субъективной позицией, личной интонацией.

На основе изучения эпистолярного и музыкального наследия И. Брамса и основных научных исследований, посвященных личности композитора, можно сделать вывод о том, что факторами, оказавшими существенное влияние на развитие его музыкального мышления, на становление и эволюцию его творческих методов являются:

-- социокультурный контекст. Композитор, с одной стороны, заботился о том, чтобы его произведения были востребованы современниками, он писал для конкретных исполнителей, многие из которых были его друзьями. С другой стороны, И. Брамс создавал возможности для некоторой автономии личного существования, не всегда подстраиваясь под общественный вкус и мнение. Это свидетельствует о достаточно сильной индивидуальности композитора, что проявляется и в

творчестве. Музыка венских классиков и их предшественников во многом отвечала его внутренним устоям, нравственной позиции. Деятельность И. Брамса способствовала популяризации классического музыкального наследия среди современников и влияла на формирование общественного художественного вкуса. Художественные образы произведений И. Брамса имеют актуальную специфику: они глубоко лиричны, психологичны, отражают динамику душевной драмы человека, стремящегося к эстетическому и этическому идеалу;

- бережное отношение к наследию прошлого. Стилль композитора формируется на основе традиций искусства барокко, классицизма, романтизма, народного творчества. Драматизм, линию действенного симфонизма И. Брамса перенял от Л. в. Бетховена, от Ф. Шуберта – опору на бытовые, песенно-танцевальные жанры. Особенности музыкального языка И. Брамса являются простота и естественность выражения мысли, четкость и ясность формы, прозрачность фактуры, отсутствие театральности и ярких эффектов, опора на народное творчество и традиции классической музыки;

- свойство психики: интровертность творчества И. Брамса проявляется в его тяготении к чистой инструментальной музыке. Даже в том случае, если произведения имеют связь со словом (камерно-вокальные, хоровые произведения), целью музыки становится не иллюстративность, а тонкая нюансировка чувств. Наряду с четкой, непрерывно развивающейся мыслью, рельефностью образов, его музыка изменчива и многопланова, что выражается в детализированном и тонком штрихе, тонкой передаче разнообразных, порой противоречивых образно-эмоциональных сфер;

- события личной жизни. Драматические и трагические события личной жизни И. Брамса сформировали в нем особое отношение к поэтике романтизма: в его творчестве присутствует лиризм, драматизм, романтическая противоречивость чувств. Личностный, страстный тон повествования близок к манере высказывания Р. Шумана. В раннем периоде творчества И. Брамс использует романтические приемы создания музыкальной композиции и моделирования музыкального язы-

ка: расподийность, открытость форм, обновление гармонического и ладо-тонального мышления. Продолжая новации Ф. Шуберта в области музыкального языка, композитор использует в произведениях прием ладо-тональной «светотени» (чередования близких в высотном отношении тональностей, мажора-минора;

- собственные предпочтения, свой образ жизни и стиль творчества. Для Брамса характерна диалектичность в решении творческих задач. Ему свойственно создавать одновременно контрастные по содержанию произведения. Его сонаты напоминают по масштабности замысла и по богатству фактуры симфонии, а создаваемые композитором симфонии, напротив, камерны по содержанию, лиричны, детализированы по штрихам. Композитор поставил перед собой трудную задачу – доказать жизнеспособность крупных форм в романтическую эпоху, тяготеющую к камерности форм и образов.

Доминирующим в творчестве И. Брамса становится психологический аспект: композитор при помощи музыки раскрывает тончайшие грани жизни души. Работа интеллекта – это, прежде всего, рефлексия о возникающем и развивающемся чувстве, создающем музыкальный образ из глубин психики. Субъективность и тонкий лиризм, сочетающийся с глубиной рефлексии над возникающими чувствами, оказываются востребованными в современной культуре» [11, с. 19].

Перспективы дальнейших исследований творчества И. Брамса объясняются тем, что философские идеи, наполняющие музыку композитора, обретают особую актуальность в современном искусстве, становясь этической опорой поэтических, изобразительных, кинематографических творений. Причина ностальгии по Брамсу – тоска по человечности в техногенную эпоху. С помощью его произведений слушатель получает возможность вдумчиво, не спеша обратить свой взор вглубь собственной души, подумать о вечности, о Брамсе, о музыке, о жизни, о судьбе. Изучение масштабности и специфики обращения деятелей искусств к творчеству И. Брамса позволит определить характер влияния творческого наследия композитора на развитие современного искусства.

Список информационных источников

1. Друскин М. С. Иоганнес Брамс. Ленинград : Музыка, 1988. 96 с.
2. Дейтерс Г. Иоганнес Брамс. Москва : Библиолайф, 2009. 169 с.
3. Царева Е. М. Иоганнес Брамс. Ленинград : Музыка, 1986. 384 с.
4. Роговой С. И. Письма Брамса. Москва : Композитор, 2003. 496 с.
5. Гейрингер К. Иоганнес Брамс. Ленинград : Музыка, 1965. 432 с.
6. Арановский М. Г. Синтаксическая структура мелодии. Москва : Музыка, 1991. 320 с.
7. Зайцева М. Л. Virtuoznost' i rasshirenie granits vospriyatiya muzykalnogo ispolnitel'skogo iskusstva. *Kluczowe aspekty naukowej dzialalności – 2016* : materiały XII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konf., 7-15 stycz. 2016. Przemysł, 2016. Vol. 5 : Pedagogiczne nauki. Fizyczna kultura i sport. Muzyka i życie. S. 55–57.
8. Хитрук А. Ф. Неромантическое интермецц. *Музыкальная академия*. 1998. № 1. С. 203–205.
9. Кант И. Наблюдения над чувством прекрасного и возвышенного : в 6 т. Москва : Мысль, 1964. Т. 2. 510 с.
10. Хейбергер Р. Воспоминания об Иоганнесе Брамсе. *Музыкальная академия*. 1999. № 3. С. 222–237.
11. Зайцева М. Л. Синестезийный аспект искусства эпохи романтизма. *Dny vědy – 2012* : materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference. Praha, 2012. Díl 52 : Filosofie. S. 18–28.

© М. Л. Зайцева

Статья получена 02.09.2016

Features of Johannes Brahms's Musical Thought

Zaytseva Marina

*Maimonides State Classic Academy of Moscow State University of Design and Technology,
Department of Analytical Methodology and Pedagogy of Music Education,
Doctor of Sciences (Arts), Professor, Russia*

Abstract. The article scientifically substantiates the peculiarities of Brahms's musical thinking. Stylistic coordinates of I. Brahms's creativity are revealed. The main factors that had a significant impact on the formation of the creative personality of the composer have been substantiated. The impact of the aesthetics of classicism and romanticism on the works of J. Brahms have been proven. Romantic motifs and recognizable intonation of the author dominated in Brahms's musical language. Psychology and lyricism of Brahms's music are relevant to contemporary culture. This explains the frequent use of the creative heritage of the composer by modern performers and listeners.

Keywords: Johannes Brahms; music art; musical thinking; romantic music.

UDC 78.01

LCC Subject Category: M2147-2188

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-6>

References

1. Druskin, M. S. (1988). *Iogannes Brams* [Johannes Brahms]. Leningrad, USSR: Muzyka (in Russian).
2. Dejters, G. (2009). *Iogannes Brams* [Johannes Brahms]. Moscow, Russia: Bibliolajf (in Russian).
3. Careva, E. M. (1986). *Iogannes Brams* [Johannes Brahms]. Leningrad, USSR: Muzyka (in Russian).

4. Rogovoj, S. I. (2003). *Pis'ma Bramsa* [Letters Brahms]. Moscow, Russia: Kompozitor (in Russian).
5. Gejringer, K. (1965). *Iogannes Brams* [Johannes Brahms]. Leningrad, Russia: Muzyka (in Russian).
6. Aranovskij, M. G. (1991). *Sintaksicheskaja struktura melodii* [The syntactic structure of the melody]. Moscow, Russia: Muzyka (in Russian).
7. Zajceva, M. L. (2016). Virtuoznost' i rasshirenie granic vosprijatija muzykal'nogo ispolnitel'skogo iskusstva [Virtuosity and expanding the boundaries of perception of musical performing arts]. In *Kluczowe aspekty naukowej dzialalności – 2016. Materiały XII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, 7-15 stycznia 2016* (Vol. 5, pp. 55–57). Przemyśl, Poland: Nauka i studia (in Russian).
8. Hitruk, A. F. (1998). Neromanticheskoe intermecc [Nonromantic intermezzo]. *Muzykal'naja akademija, 1*, 203–205 (in Russian).
9. Kant, I. (1964). *Nabljudenija nad chuvstvom prekrasnogo i vozvyshennogo* [Observations on the sense of beauty and the sublime]. V. F. Asmus, A. V. Gulygi, T. I. Ojzermana (Eds.) (Vol. 2). Moscow, USSA: Mysl' (in Russian).
10. Hejberger, R. (1999). Vospominanija ob Iogannese Bramse [Memories of Johannes Brahms]. *Muzykal'naja akademija, 3*. 222–237 (in Russian).
11. Zajceva, M. L. (2012). Sinesteziyjnyj aspekt iskusstva jepohi romantizma [Sinesteziyjny aspect of the art of the romanticism]. In *Dny vědy – 2012. Materiály VIII mezinárodní vědecko-praktická konference* (Díl 52, pp. 18–28). Praha, Czech Republic: Education and Science (in Russian).

© M. Zajtseva

Received 2016-09-02

Підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної Академії Національної Гвардії України

Ананченко Костянтин Володимирович

*Харківська державна академія фізичної культури, кафедра єдиноборств,
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, Україна*

Пакулін Сергій Леонідович

*Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України,
відділ соціоекологічних проблем сталого розвитку, доктор економічних наук, Україна*

Анотація. У статті авторами переконливо доведена теза про те, що підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України можна добитися шляхом вдосконалення їх підготовки в річному циклі за рахунок оптимальної структури тренувального процесу. Використання розроблених авторами моделей підвищення спортивної майстерності і формування і закріплення навичок маневрування і просторово-часового орієнтування дозволяє удосконалити систему спортивної підготовки і сприяє підвищенню спортивної майстерності курсантів-єдиноборців.

Ключові слова: єдиноборство, курсанти, спортивна майстерність, тренувальний процес, маневрування, просторово-часове орієнтування.

УДК 796.8:37.03

LCC Subject Category: GV1100-1150.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-7>

Вступ

Зростаючий рівень спортивної майстерності єдиноборців, загострення конкуренції на міжнародній спортивній арені детермінує пошук нових підходів до вдосконалення системи спортивної підготовки і підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України.

Цілі дослідження: 1) доказ тези про те, що підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України можна добитися шляхом вдосконалення їх підготовки в річному циклі за рахунок оптимальної структури тренувального процесу; 2) наукове обґрунтування моделей підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців і формування і закріплення навичок маневрування і просторово-часового орієнтування.

Результати дослідження

Вдосконалення підготовки єдиноборців в річному циклі є актуальним напрямом досліджень в спортивній науці. Це дозволяє врахувати динаміку величини фізичного навантаження і його основних компонентів, тобто обсягу і інтенсивності, а також обґрунтовано розподіляти основні засоби підготовки в річному циклі єдиноборців з метою підвищення результативності їх змагальної і тренувальної діяльності.

У нашому випадку вік курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України складає від 17 до 22 років. Їх кваліфікація висока – від I розряду до майстра спорту України. Стаж занять єдиноборствами – від 9 до 13 років. Тому відповідно до вказаного віку курсанти-єдиноборці відносяться до етапу спортивного вдосконалення або максимальної реалізації індивідуальних можли-

востей. Основними завданнями на цьому етапі підготовки є:

- досягнення максимального рівня спеціальної фізичної і функціональної підготовленості;
- вдосконалення технічної майстерності;
- вдосконалення тактичної майстерності;
- досягнення максимальних результатів в обраному виді єдиноборств.

Принципово важливим моментом є необхідність забезпечення умов, при яких період максимальної схильності курсанта-єдиноборця до досягнення найвищих результатів (природний розвиток організму) співпадає з поступовим виходом (багаторічне тренування) на найінтенсивніші і складніші в координаційному плані тренувальні навантаження. Тільки при такому збігу спортсменові вдається добитися максимально можливих результатів, інакше вони виявляються значно нижчими. Необхідні обсяги тренувального навантаження на етапі спортивного вдосконалення – це 900-1400 годин на рік, що складає 15-20 тренувальних занять на тиждень або 2-3 тренування щоденно.

Наступним і завершальним етапом в багаторічній підготовці спортсменів є етап збереження досягнень [1-3], на якому, як правило, вирішуються наступні завдання:

- підтримка раніше досягнутого рівня фізичних і функціональних можливостей;
- вдосконалення технічної майстерності;
- усунення приватних недоліків фізичної і технічної підготовленості;
- підвищення психічної готовності [4].

Завдання етапу збереження досягнень більшою мірою відповідають умовам навчання і завданням підготовки курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України.

На нашу думку, структура тренувального процесу курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України більшою мірою повинна відповідати етапу збереження досягнень в багаторічній підготовці спортсменів, чим етапу максимальної реалізації індивідуальних можливостей. Проте при цьому не можна повністю виключати прагнення самих курсантів підвищити свою спортивну майстерність. У таких умовах моделі

побудови річного тренувального циклу можуть використовуватися в підготовці курсантів-єдиноборців груп спортивного вдосконалення Національної академії Національної гвардії України.

Незважаючи на велику кількість наукових даних про побудову річного тренувального циклу, нині в спортивній практиці використовується всього три основні підходи, авторами яких є [5-8]. Ці підходи мають принципові відмінності, не стільки стосовно назви і тривалості мезоциклів, що становлять структурну схему річного циклу, скільки що зачіпають основу спортивного тренування – динаміку величини фізичного навантаження і її основних компонентів, тобто обсягу і інтенсивності, а також розподіли основних засобів підготовки в річному циклі [9].

Особливо підкреслимо, що використання усіх трьох підходів в спортивній практиці призводить до досягнення високих спортивних результатів в різних видах єдиноборств. Проте в тренуванні українських єдиноборців різної кваліфікації використовуються в основному ідеї побудови річного циклу Л. П. Матвеева. Проте, вони застосовуються без урахування не лише кваліфікації спортсменів, але і умов їх життя: режиму навчання, роботи. Це не зовсім виправдано для курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України з точки зору доцільності.

Це ж торкається і наукових поглядів на структуру і зміст мікроциклів. Фахівці доки не виробили підходу до їх класифікації, а вибір тих або інших типів мікроциклів, що становлять структуру мезоциклів, залежить не лише від моделі побудови річного тренувального циклу, але і від цілей і завдань, які ставляться перед спортсменом [9].

На відміну від структури річного тренувального процесу за змістом його у єдиноборців думка фахівців практично однозначна. На кожному етапі багаторічної підготовки єдиноборців достатньо конкретно і точно визначені основні тренувальні засоби, їх співвідношення в річному циклі, розроблені методи тренування, обґрунтовані форми і види контролю тренувального процесу. Проте основна проблема в організації навчально-тренувального процесу курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України – це максимальна адап-

тація структури річного тренувального циклу до умов і режиму їх навчання в академії, а також підготовка до основних відомчих змагань і майбутньої небезпечної практичної роботи.

У великому тренувальному циклі в умовах досить високого загального рівня навантажень рекомендується оптимально реалізувати планування хвилеподібної динаміки навантажень курсантів-єдиноборців. Ефективна модель одноциклової побудови підготовки курсантів-єдиноборців високої кваліфікації на етапі максимальної реалізації спортивних можливостей, яка включає в собі як риси традиційних циклів (підготовчий, змагальний, перехідний), так і модульно-блокової композиції тренування. Класифікацій тренувальних мікроциклів підготовки спортсменів в спортивній науці існує досить багато. Проте доки немає єдиного підходу до їх класифікації. Вибір тих або інших типів мікроциклів, що становлять структуру мезоциклів, визначається декількома основними чинниками, які необхідно обов'язково враховувати при побудові тренувального процесу спортсменів

різної кваліфікації. У практиці підготовки курсантів-єдиноборців ми пропонуємо використувати наступні різновиди мікроциклів: той, що вводить, основний, контрольно-підготовчий, закріплюючий, передзмагальний, змагальний, відновно-підготовчий і відновно-підтримуючий [10].

У основі моделі підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців (рис. 1) лежить основна мета їх підготовки.

Основною метою спортивної підготовки курсантів-єдиноборців є досягнення максимально високого результату змагальної діяльності на основі виявлення і реалізації їх потенційних можливостей і подальше ефективне застосування навичок у своїй практичній роботі. Досягнення цієї мети обумовлене використанням основних концептуальних положень, що визначають підходи до організації і змісту діяльності курсантів-єдиноборців на основі принципів спортивної підготовки, що обумовлюють ефективний вибір засобів і методів підвищення тренуваності.

Рисунок 1 – Модель підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців

Основними концептуальними положеннями, які визначають підходи до організації і змісту діяльності курсантів-єдиноборців, являються: єдність свідомості і діяльності; системний підхід до організації системи спортивної підготовки; облік причинно-наслідкових зв'язків в організації ефективного управління руховою діяльністю курсантів-єдиноборців.

Використання цих концептуальних положень доповнюється реалізацією базових принципів спортивного тренування: безперервності і циклічності тренувального процесу; єдності загальної і спеціальної підготовки; поступового підвищення тренувальних навантажень; принципу індивідуалізації, що обумовлює ефективний вибір засобів і методів спортивної підготовки курсантів-єдиноборців.

Ефективність управління тренувальним процесом курсантів-єдиноборців значною мірою визначається його структурним змістом (тривалістю підготовчої, основної і завершальної частини тренування; кількістю і змістом завдань, що вирішуються в кожній частині; вибором оптимального темпу і ритму ведення тренування; співвідношенням само-

стійного виконання рухових завдань при консультативній і методичній допомозі тренера, ефективністю використання технічних засобів) Одним з важливих структурних компонентів, які визначають результативність управління тренувальним процесом курсантів-єдиноборців являється об'єктивна оцінка ефективності тренувального процесу з використанням групи показників: міри працездатності курсанта-єдиноборця протягом тренувального заняття; швидкості засвоєння раціональної техніки атакуючих і захисних дій; міри реалізації завдань тренувального заняття; позитивної динаміки приросту провідних рухово-координаційних, інтелектуальних, морально-вольових і моральних якостей і властивостей особи; рівня засвоєння навичок раціонального маневрування і орієнтування у просторі та часі; міри задоволеності курсантів-єдиноборців проведеним заняттям та ін.;

Засвоєння навичок раціонального маневрування і орієнтування у просторі та часі є складним, тривалим процесом, що має специфічний структурний зміст (рис. 2).

Рисунок 2 – Модель формування і закріплення навичок маневрування і просторово-часового орієнтування курсантів-єдиноборців з метою підвищення їх спортивної майстерності

Успішне маневрування обумовлене здатністю до чіткого прогнозування моторних актів супротивника, в основі якого закладені навички моделювання рухових дій.

Використання обманних рухів в єдиноборствах засноване на здатності спортсмена до своєчасного перерозподілу м'язових зусиль, необхідність якого обумовлена тактичними прийомами супротивника. Це дозволяє не лише зберегти оптимальний темп ведення єдиноборства, упевненість у власних силах, але і нейтралізувати дії супротивника, спрямовані на досягнення переваги в цьому поєдинку.

Концепція вдосконалення навичок маневрування з урахуванням різноманітних прийомів єдиноборства для створення успішної ситуації передбачає різні напрями маневрування: прямолінійний, бічний, вертикальний, а також формування здібностей до маніпулювання захопленням. Це вимагає не лише різносторонньої підготовки, але і високих показників тренуваності, що досягається використанням системи спеціальних рухових завдань. Ці завдання спрямовані:

- на розвиток здатності до моделювання різних ситуацій в ході бойової сутички з урахуванням росту, вагових, морфофункціональних, типологічних і інших особливостей суперника;
- на виховання морально-вольових якостей, найбільш затребуваних в єдиноборствах: цілеспрямованості, наполегливості, самовладання та ін.;
- на вдосконалення особливо значущих інтелектуальних якостей: сприйняття, уваги, рухової пам'яті, логічного і творчого мислення, аналітичних здібностей та ін.;
- на засвоєння навичок своєчасного відходу від захоплення супротивника;
- на вдосконалення навичок прогнозування тактичних прийомів супротивника по перших підготовчих рухах;
- на засвоєння навичок маневрування і просторово-часового орієнтування відповідно до поставленого завдання.

Для виховання морально-вольових якостей курсантів-єдиноборців концепцією форму-

вання навичок маневрування передбачається:

- вивчення особливостей мотиваційної сфери єдиноборця, виявлення провідних мотивів вибору занять певним видом єдиноборств;
- розробка стрункої системи педагогічних дій, спрямованих на якісну зміну особово-орієнтованих мотивів спортивної діяльності в соціально-значущі;
- завдання, спрямовані на формування навичок самоосвіти в області історії виникнення і розвитку певного виду єдиноборств шляхом прочитання рекомендованих тренером книг, навчально-методичних посібників, наукових статей з наступним обміном думками у формі короткої бесіди.

На кожному навчально-тренувальному занятті час для маневрування необхідно відводити на початку, в середині і у кінці тренування. Для зміни темпу і ритму пересування єдиноборця під час маневрування застосовується система світлових і звукових сигналів, використовується спеціальна розмітка як орієнтир для виконання помилкових прийомів, різних початкових положень; поворотів в одну і в іншу сторону і інших рухових дій.

Відхід і правильний вибір захоплення супротивника є важливою складовою техніко-тактичної підготовки курсанта-єдиноборця. Своєчасний відхід і вибір захоплення обумовлюють втрату рівноваги супротивником. У нестійкому положенні єдиноборцю потребуються значні м'язові зусилля для збереження рівноваги, тому супротивник у цей момент найуразливіший. Тому ці навички формуються і закріплюються за допомогою наступних завдань:

- під час маневрування зупинка, прийняття помилкового початкового положення для захоплення і швидкий відхід убік;
- зближуючись з суперником, зробити різкий рух назад, захоплюючи його за собою;
- дзеркальне виконання рухів супротивника, миттєвий рух вперед з імітацією захоплення і різкий крок назад;
- маневрування у високому темпі, несподіване прийняття початкового положення для проведення прийому і у відповідь на дії супротивника;

- під час маневрування у високому темпі – несподіваний крок назустріч суперникові, проведення прийому;

- в ході маневрування стрибок з поворотом спиною до супротивника, потім проведення атакуючого прийому і так далі.

Матеріали проведених нами досліджень показали доцільність використання екстраполяції рухових дій, схожих за структурним змістом з основними технічними прийомами, що дозволяє виявити здатність єдиноборців до засвоєння спеціально підготовчих вправ, що мають відмінності в структурному змісті, при однаковій спрямованості.

Найбільш відповідальний момент в єдиноборстві – виведення суперника із стійкого стану, оскільки при втраті рівноваги їм набагато легше управляти. Для вирішення цього завдання використовуються наступні методичні прийоми:

- несподівана зміна характеру рухів після відповідної реакції у відповідь єдиноборця;

- застосування незвичайних (тих, що проходять) початкових положень, які дезорієнтують супротивника;

- застосування захоплень, що не дозволяють суперникові виконати атакуючі дії;

- використання рухових дій з високим темпом і складним ритмом, які ускладнені тисненням;

- розробка моделі взаємодії з супротивником з вичлененням окремих фрагментів, що вимагають нових підходів для проведення результативних атакуючих дій;

- використання сучасних тренажерів, партнерів різного росту, ваги і стилю ведення єдиноборства, відробіток результативних прийомів в різних ситуаціях, що виникають в ході двобою.

Висновки

1. Підвищення спортивної майстерності курсантів-єдиноборців Національної академії Національної гвардії України можна добитися шляхами:

- вдосконалення підготовки єдиноборців в річному циклі за рахунок оптимальної структури тренувального процесу;

- використання основних концептуальних положень, що визначають підходи до організації і змісту діяльності курсантів-єдиноборців на основі принципів спортивної підготовки, що обумовлюють ефективний вибір засобів і методів підвищення тренуваності;

- засвоєння курсантами-єдиноборцями навичок раціонального маневрування і орієнтування у просторі та часі, які формуються і закріплюються за допомогою тренувальних завдань.

2. Рівень технічної підготовленості курсантів-єдиноборців оцінюється за тестами і критеріями. Їх розробка для конкретного виду єдиноборств є актуальним завданням спортивної науки.

Список інформаційних джерел

1. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Москва : Физкультура и спорт, 1991. 543 с.
2. Платонов В. Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Киев : Олимпийская литература, 1997. 584 с.
3. Фискалов В. Д. Спорт и система подготовки спортсменов. Москва : Советский спорт, 2010. 392 с.
4. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические применения. Киев : Олимпийская литература, 2004. 808 с.
5. Матвеев Л. П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты. 4-е изд. Санкт-Петербург : Лань, 2005. 384 с.
6. Верхошанский Ю. В. Моделирование системы построения тренировки в годичном цикле. Москва : ГЦОЛИФК, 1979. 59 с.

7. Верхошанский Ю. В. Программирование и организация тренировочного процесса. Москва : Физкультура и спорт, 1985. 176 с.
8. Бондарчук А. П. Периодизация спортивной тренировки. Киев : Олимпийская литература, 2005. 304 с.
9. Ананченко К. В., Пакулін С. Л., Перебийніс В. Б. Удосконалення техніко-тактичної підготовки дзюдоїстів на етапі виходу зі спорту вищих досягнень. *Траекторія науки*. 2016. Т. 2, № 2(7). С. 5.34–5.50. URL: <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/64>.
10. Пакулін С. Л., Ананченко К. В., Белошенко Ю. К. Побудова річного циклу в групах спортивно-го вдосконалення курсантів-єдиноборців. *Траекторія науки*. 2016. Т. 2, № 8(13). С. 4.1–4.11. doi: 10.22178/pos.13-4.

© К. В. Ананченко, С. Л. Пакулін

Стаття отримана 02.09.2016

Increasing the Sportsmanship of Cadets Combat of the National Guard National Academy of Ukraine

Ananchenko Konstantin

*Kharkiv State Academy of Physical Culture, Department of Single Combats,
PhD in Physical Education and Sport, Associate Professor, Ukraine*

Pakulin Serhij

*Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Science of
Ukraine, Department of Social Problems of Sustainable Development, Doctor of Sciences (Economics), Ukraine*

Abstract. The author convincingly proves the thesis that improving sports skills of students-combat of the National Guard National Academy of Ukraine can be achieved by improving their preparation in the annual cycle through the optimal structure of the training process. Using the model developed by the authors for improving sports skills and the formation and consolidation of skills and manoeuvring space-time orientation allows to improve the system of sports training and promotes sportsmanship of cadets combat.

Keywords: combat; students; sports skills; training process; manoeuvring space-time orientation.

UDC 796.8:37.03

LCC Subject Category: GV1100-1150.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-7>

References

1. Matveev, L. P. (1991). *Teorija i metodika fizicheskoj kul'tury* [Theory and methods of physical culture]. Moscow, Russia: Fizkul'tura i sport (in Russian).
2. Platonov, V. N. (1997). *Obshhaja teorija podgotovki sportsmenov v olimpijskom sporte* [General theory of training of athletes in Olympic sports]. Kiev, Ukraine: Olimpijskaja literatura (in Russian).
3. Fiskalov, V. D. (2010). *Sport i sistema podgotovki sportsmenov* [Sport and the system of training athletes]. Moscow, Russia: Sovetskij sport (in Russian).
4. Platonov, V. N. (2004). *Sistema podgotovki sportsmenov v olimpijskom sporte. Obshhaja teorija i ee prakticheskie primenenija* [System of training athletes in Olympic sports. General theory and its practical applications].

- practical application]. Kiev, Ukraine: Olimpijskaja literatura (in Russian).
5. Matveev, L. P. (2005). *Obshhaja teorija sporta i ee prikladnye aspekty* [General sport theory and its applications] (4th ed.). Saint-Petersburg, Russia: Lan' (in Russian).
  6. Verhoshanskij, Ju. V. (1979). *Modelirovanie sistemy postroenija trenirovki v godichnom cikle* [Simulation training system for building in the annual cycle]. Moscow, USSR: GCOLIFK (in Russian).
  7. Verhoshanskij, Ju. V. (1985). *Programmirovanie i organizacija trenirovochnogo processa* [Programming and organization of the training process]. Moscow, USSR: Fizkul'tura i sport (in Russian).
  8. Bondarchuk, A. P. (2005). *Periodizacija sportivnoj trenirovki* [The Periodization of sports training]. Kiev, Ukraine: Olimpijskaja literatura (in Russian).
  9. Ananchenko, K., Perebeynos, V., & Pakulin, S. (2016). Improvement of technical and tactical training of judoists at the stage of leaving high performance sport. *Path of Science*, 2(7), 5.34–5.50. Retrieved from <http://pathofscience.org/index.php/ps/article/view/64> (in Ukrainian).
  10. Pakulin, S., Ananchenko, K., & Beloshenko, Y. (2016). Planning the annual cycle in groups of cadet combat sports perfection. *Path of Science*, 8(13), 4.1–4.11. doi: 10.22178/pos.13-4 (in Ukrainian).

© K. Ananchenko, S. Pakulin

Received 2016-09-02

Шевченкознавство: «вічні» перспективи розвитку

Варенікова Олена Володимирівна

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра української та світової літератури, старший викладач, Україна

Анотація. У статті зроблено опис визначень окремих українських дослідників у галузі шевченкознавства 1-ї третини ХХ – початку ХХІ століть щодо предметної необмеженості таких досліджень, проаналізовано деякі соціально-наукові кореляції, що зумовлюють феномен «вічно нового шевченкознавства».

Ключові слова: Т. Шевченко; шевченкознавство; дослідники; історія літератури; канонізація; ідеологізація; предметна парадигма.

УДК 82:000.8

LCC Subject Category: PG3801-3987

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-8>

Вступ

Однією з причин феномену «вічно нового шевченкознавства» є ідеологічні трансформації, що відбувалися з Україною, – від імперського тиску та українофобії до більшовицького тиску та вульгаризованої правди, зокрема й наукової. За таких умов на короткий час відкривалися та закривалися архівні матеріали, перманентно надавалася свобода науковцям, які досліджували минуле рідної України. Попри нинішню, здавалося б, відкритість нашого суспільства, правові положення щодо вільного доступу до інформації не виконуються повною мірою, і тому шевченкознавці ХХІ століття також робитимуть певні відкриття в цій галузі науки.

Про цей феномен слушно зазначив сучасний дослідник М. Наєнко: «коли заходить мова про Шевченка й історію, Шевченка та філософію, Шевченка та міфологію, Шевченка та психологію, його естетику – виникає більше запитань, ніж відповідей, більше незгод між дослідниками, ніж консенсусу» [8, с. 54]. І ми бачимо, що дослідники 20-х років ХХ століття, які загалом були «однієї крові» – декларували як свою мету свободу українського народу, розуміли й визнавали внесок кожного зі своїх колег, однак усе одно гостро полемізували між собою, здавалося б, з приводу не таких уже й принципових питань.

Тези про багатозначність шевченкознавства знаходимо у працях дослідників-корифеїв як минулої епохи (С. Єфремов, Є. Маланюк,

В. Петров, І. Франко та ін.), так і сучасної (Г. Грабовича, І. Драч, О. Забужко, С. Павличко та ін.). У цьому аспекті недостатньо дослідженими залишаються погляди вчених 1-ї третини ХХ століття, оскільки на той час відбувалося різке розмежування концепцій шевченкознавчої практики, що призвело до подальшого звуження предметної сфери цієї галузі літературознавства до меж соціалістичної методології.

Метою статті є огляд чинників, що висувалися вченими-шевченкознавцями як аспекти зазначеної вище «вічної новизни» аналізу поетового життя й творчості.

Результати дослідження

Ще наприкінці ХІХ століття дослідження питань, пов'язаних із Т. Шевченком – його творчістю, життям, оточенням, уже виявляло певні багатозначні кореляції, різні методологічні підходи. У першій третині ХХ століття це вже викликало деякий подив: шевченкознавство (офіційно оформлена галузь історії літератури) на той час ніби вже охопило всі боки вивчення особи (образу) самого поета, однак усе одно вчені як полемізували під час його життя, так і полемізують майже сто років по тому, знаходячи певні проблемні лакуни та двозначні положення. Проблемності додав і наступний період панування соціалістичної методології, що ідеологізував Шевченка. На кілька наступних поколінь образ поета закарбувався в народі як виключно борець за свободу народу від царизму та панів, ледь не

революціонер і войовничий атеїст (на зорі радянської ери таким терміном позначалися загони піонерів і комсомольців, які руйнували церковне приладдя. Відомо, що саме вони знищили легендарну «ржавецьку» ікону Богоматері, шлях якої описав Т. Шевченко в поемах «Великий льох» та «Іржавець» – як символ долі України).

Утім, період, що передував такій ідеологізації Шевченка, викликає цікавість активністю нової хвилі шевченкознавців, серед яких було, можливо, більше митців, а не академічних учених. Серед них були як більш визначні постаті, так і менш відомі. Так, з кола українських митців, які цікавилися Шевченком у 1930-х – на початку 1940-х років, друкуючи свої розвідки у Львові та Кракові (Д. Донцов, Ю. Клен, Є. Маланюк, О. Теліга та ін.), сучасна дослідниця К. Глодя виділяє С. Кушніренка – молодого поета, який обурюється фальсифікованими засобами радянської ідеології, що робила з нього «червоного поета», «большевицького Кобзаря», глашатая «комуністичного раю», а те, що не мав чіткої «ідейної платформи», саме й давало змогу корелювати його образ і творчість будь з чим – від націоналізму й анархізму до комунізму. У свою чергу він називає Шевченка «духовним велетнем», «найбільшим борцем за націю», «джентльменом», людиною «європейського формату, з широким інтелектуалізмом, непохитною волею і непересічними естетичними поглядами» [2, с. 45, 46].

Тобто з цих висновків С. Кушніренка вже видно його дослідницьку орієнтацію на антропоцентризм, що на той час затискався в лещата соціалістичних концепцій, де колективне (народне) ставилося вище за індивідуальне (людське). Такі ж терміни, як «європейський формат», «широкий інтелектуалізм», і навіть «джентльмен», узагалі для літературознавчого дискурсу були чужими. Вони були чужими взагалі для соціальної політики нової держави, що впроваджувалося в різних видах мистецтва (згадаймо кадри з кінофільму «Чапаєв» 1934 року, де червоний кулеметник зневажливо називає атакувальний стрій білогвардійців «інтелігенцією», а також обов'язкові карикатури в кожному номері журналів «Перець» і «Крокодил», спрямовані проти минулої царської епохи та українського «буржуазного націоналізму»).

К. Глодя також зазначає, що радянська влада поряд з ідеологічними концепціями (так, разом із С. Пушкіним український поет був проголошений адептом реалізму – малося на увазі соціалістичного [9]) залучила необмежені свої матеріальні ресурси, що спрямувалися на ідеологічне забезпечення (школи марксизму-ленізму, партшколи, наочну агітацію, зокрема й телевізійну – художнє та документальне кіно). Іменем Шевченка називалися колгоспи, вулиці (певно, й ферми), а в Харкові було встановлено величний пам'ятник поету, де поряд із кріпаком із бойовою косою та козаком є й червоноармієць, і могутній робітник із прапором, який дещо зверхньо тримає руку на плечі селянина, і дівчина, яка уособлює ідеологічного працівника – учительку чи комсомолку. Чому таке вшанування головного національного символу відбувалося саме перед 37-м роком, коли було знищено еліту української культури, залишається до кінця не збагненим.

Відповідно, Постанова ЦВК УРСР 1938 року «Про заснування комітету по проведенню 125-річного ювілею з дня народження Т.Г. Шевченка» ніби вже має на увазі нового Кобзаря – у розчищеному від національно свідомих елементів полі шевченкознавства – бунтаря, атеїста, інтернаціоналіста, світогляд якого сформувався в колі російських соціал-демократів. Тобто постать поета канонізується знову, тільки на іншому ідеологічному підґрунті.

З іншого боку – з кола української діаспори (представників Празької школи дослідників) – Є. Маланюк закликає дати нації реального, нефальсифікованого Шевченка, оскільки допоможе порятувати українців від духовного поневолення «вогняна, вулканічна, страшна в своїм національним демонізмі поезія Шевченка» [7, с. 53]. Також у цьому колі стоять уже подальші праці: У. Самчука «Шевченко» (газета «Волинь», 1942 рік, окупована територія), де сміливо проголошується заклик до боротьби народу, Д. Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря» (Торонто, 1961 рік), де розширено параметри інтерпретацій образу Шевченка.

Два десятиліття до цього В. Доманицький також зазначав про використання комплексного аналізу в шевченкознавчих дослідженнях – на той час у плані видання творів: слід «потурбоватися (залишаємо оригінальну орфогра-

фію – О.В.) українському громадянству про найповніше, найправдивіше, критичне видання поезій Шевченка – попереду всього популярне, а потім і критично-наукове» [4, с. 3]. Для цього вчений пропонує кожну поезію дослідити через її історичні, літературні, бібліографічні та біографічні кореляції, що потребуватиме збору необхідного матеріалу – здебільшого рукописного на той час.

Зауважимо, що мова не йде про певну методологічну орієнтацію чи про відзначення чийогось внеску в шевченкознавство – пропонується здійснити найбільш правдивий і реальний аналіз творів поета («щоб видання це було як найкраще, мало якомога найпевніший, найправдивіший текст»). Однак, зважаючи на різний інтелектуальний рівень читачів, В. Доманицький пише про потребу надання історико-літературних коментарів від різних дослідників, щоб люди розуміли значення поезій Т. Шевченка [4, с. 5].

Коли зазначений вище вчений (як і С. Єфремов, і П. Филипович) вимагав більш точного видання Шевченкових поезій, то І. Франко був одним із перших, хто, за словами О. Злотник-Шагіної, здійснив «суто наукову і літературно-критичну рецепцію феномену митця»: «дав одну з перших біографій Т. Шевченка ... визначив чотири періоди у творчості митця, наголосивши на особливостях кожного з них і показавши еволюцію творчого досвіду Т. Шевченка, динаміку його мистецького кредо ... аргументовано показав національне і світове значення творчості поета ... проаналізував особливості його стилю ... показав рецепцію творчості Т. Шевченка в перекладах» [6, с. 212].

Якщо дослідники-шевченкознавці минулих часів були обмежені в засобах досягнення своєї мети (недостатній доступ до літературних оригіналів, утиски цензури, ідеологічна зумовленість тощо), то сучасні вчені мають більше можливостей, хоча не варто забувати про традиційний неповний доступ українців до архівних матеріалів (особливо відомчих, типу КДБ). Одна з сучасних переваг – це фіксований хоча б певною мірою тематичний простір шевченкознавчих студій. Ці аспекти шевченкознавчих практик – як власне минулі або сучасні, так і спільні для всіх часів.

Цей тематичний простір більш конкретно окреслила О. Забужко у книзі «Шевченків міф

України. Спроба філософського аналізу». Значимо лише окремі з них: «Що є національно-консолідуєчий авторський міф», «Сто років ідеологізуючого шевченкознавства: чи тільки з соціально-політичних причин?», «Кобзар» – не тільки література», «Шевченко як реформатор православ'я», «Культ Шевченка – типовий культ житійного героя», «Рації та інтуїції філософського шевченкознавства», «Шевченків міф як духовний розкол: Україна versus імперія», «Чи є наратор «Кобзаря» петербурзьким інтелегентом?», «Шевченко як перший український національний інтелегент», «В обороні Шевченкового «інтернаціоналізму»: підлеглість національного етичному», Соціально-революційний смисл Шевченкового міфа: від Малоросії до України», «Шевченко і давньоюдейські пророки: націотворчість – самотність – богоборство «ізраїлевого» типу», «Заповіт» – угода з Богом про свою посмертну «залежність», «Схід і Захід України за Шевченком», «Шевченків міф сьогодні» [5, с. 3, 4].

Кожна з названих тем має свою семантичну глибину, що передбачає не лише літературознавчий аспект. Так, тема «Кобзар» – не тільки література» одразу асоціюється з історичними проблемами України, однак можна її пов'язати з модерною сучасністю – наприклад, із рок-музикою, що плідно використала Шевченкові поезії, і не лише як суто текстовий матеріал, а насамперед як смисловий пріоритет, концептуальне начало. Такі українські рок-гурти, як «Кому вниз», «Криголам», «Сад», зробили цілі програми на Шевченкові вірші, причому часом комбінуючи їх або вибираючи окремі строфи. Тобто музиканти поєднали свою боротьбу, що є обов'язковою складовою цього стилю (навіть жанру, оскільки це не лише музика та текст – це відповідне ставлення до життя), з боротьбою великого поета, поділяючи з ним колючий вінок жертвовності («Косар», «Чигирин», «Три літа» тощо). Зрозуміло, що є зворотній бік музичної культури, представники якого також «озвучували» поезії Т. Шевченка, але ліричного змісту («Садок вишневий коло хати», «Зоре моя вечірняя» тощо) – з іншою метою, суто мистецькою.

Узагальнена тема протиставлення російського та українського культурних світів (картин світу) репрезентована не лише в епізодичних угадуваних в окремих поезіях зіставленнях

(типу «офіцер / москаль – дівчина»), але й у прозових творах, де образи характеризуються більш об'ємно. Наприклад, у повісті «Капітанша» такими репрезентантами є опозиційна пара «капітан-росіянин – солдат-українець»), які дослідницею Я. Вільною протиставляються як образи «морально розбещеного, егоїстичного гультья» – носія «благородної, аристократической фамилии» та «працьовитого, наполегливого, альтруїстичного у своїх турботах про ближнього» [1, с. 18-19]. Тобто й така тема відповідно до часу набуває різних конотацій, і виходячи на останні реалії українсько-російських стосунків стає гострою та актуальною.

Іншими словами, кожна з наведених О. Забужко тематичних опозицій, дихотомій, кореляцій набуває додаткових особливостей у кожен принциповий період історії України, а тому шевченкознавство буде отримувати постійно нові горизонти розгляду, зважаючи ще й на особисті смаки дослідників, їхні національні пріоритети та світоглядні принципи. Також слід зважити на слова означеної вище дослідниці про те, що настільки глибока творчість Т. Шевченка, що будь-яку теорію та методологію можна аргументувати прикла-

дами з його поезій. Навіть деякі його особисті погляди спрощуються його ж поетичними висловами.

Висновки

Зрештою за висновок можна взяти слова К. Глоді та О. Гриценка, що взагалі будь-яке концептуальне переосмислення парадигми української культури майже завжди «розпочинається з нового тлумачення ролі й значення Шевченка. Куліш та Костомаров, Франко та Драгоманов, Єфремов, Коряк та Річицький, Донцов та Маланюк, у часи сучасної України – Драч, Дзюба, Грабович та ін. у своїх культурологічних пошуках обов'язково «бралися за Шевченка», за «нове прочитання» його творчості та світогляду, адже літературні твори потребують свого критичного перечитання на кожному новому історичному етапі [2, с. 48; 3, с. 164], щоб не стати мертвою та не потрібною народові. Такого перечитання в умовах академічного та суспільного спокою в Україні ще не було, оскільки вона не мала державності. Наразі є така змога.

У подальшому плануємо дослідити тематичну парадигму збірника «Шевченко та його доба» 1925, 1926 рр.

Список інформаційних джерел

1. Вільна Я. В. Моральний імператив творчості Тараса Шевченка : на матеріалі повісті «Капітанша». *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 18–24.
2. Глодя К. Шевченко і ми : Кобзар в інтерпретації Сергія Кушніренка. *Мандрівець*. 2014. № 3. С. 44–51.
3. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко). *Герої та знаменитості в українській культурі* / ред. О. Гриценко. Київ : УЦКД, 1999. С. 97–165.
4. Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря». У Києві : друк. т-ва «Просвещение», 1907. С. 45–51.
5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4 вид. Київ : Факт, 2009. 148 с.
6. Злотник-Шагіна О. Феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І. Франка. *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 212–217.
7. Маланюк Є. Книга спостережень : фрагменти: Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. Київ : Атіка, 1995. 238 с.
8. Наєнко М. Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості. *Матеріали XXXIV наукової Шевченківської конференції*. Черкаси : Брама, 2003. Кн. 2. С. 53–57.
9. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці. Київ : Вид-во Соломії Павличко, 2002. 664 с.

© О. В. Варенікова

Стаття отримана 02.09.2016

Shevchenko Study: "Eternal" Development Prospects

Varenikova Olena

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Department of Ukrainian and World Literature, Senior Lecture, Ukraine*

Abstract. The article describes the definitions of some Ukrainian researchers in the field of Shevchenko study during the 1st third of XX – the beginning of XXI centuries, concerning the unlimited subject of studies, analyses some social-scientific correlation that contributes to the phenomenon of "always new Shevchenko study".

Keywords: Shevchenko; Shevchenko study; researchers; history of literature; canonization; ideological; subject paradigm.

UDC 82:000.8

LCC Subject Category: PG3801-3987

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-8>

References

1. Vilna, Ia. V. (2014). The moral imperative of Taras Shevchenko's creative works (based on the novel "Marechale". *Shevchenkoznnavchi studii*, 17, 18-24 (in Ukrainian).
2. Hlodia, K. (2014). Shevchenko and we. (Ideas and remarks to description). *Mandrivets*, 3, 44-51 (in Ukrainian).
3. Hrytsenko, O. (1999). Dukhovnyi batko natsii (Taras Shevchenko) [The Spiritual father of the nation (Taras Shevchenko)]. In O. Hrytsenko (Ed.), *Heroi ta znamenytosti v ukrainskii kulturi* (pp. 97-165). Kyiv, Ukraine: UTsKD (in Ukrainian).
4. Domanytskyi, V. (1907). Krytychnyi rozslid nad tekstem "Kobzaria" [A critical examination of the text "Kobzar"]. In *Kievskaiia Staryna* (pp. 45-51). Kyiv, Russia: Drukarnia t-va Prosvishchenie (in Russian).
5. Zabuzhko, O. (2009). *Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu* [Shevchenko's Myth of Ukraine. Trying of philosophical analysis] (4th ed.). Kyiv, Ukraine: Fakt (in Ukrainian).
6. Zlotnyk-Shahina, O. (2014). Phenomenon of Taras Shevchenko Literary and Critical Reception of I. Franko. *Shevchenkoznnavchi studii*, 17, 212-217 (in Ukrainian).
7. Malaniuk, Ie. (1995). *Knyha sposterezhen: frahmenty: Vid Kobzaria do natsii. Studii i rozdumy* [Book observations: Samples: From Bard to the nation. Studies and Reflections]. Kyiv, Ukraine: Atika (in Ukrainian).
8. Naienko, M. (2003). Shevchenko i suchasni interpretatsii yoho tvorchosti [Shevchenko and modern interpretations of his work]. In *Materialy XXXIV Naukovoї Shevchenkivskoi Konferentsii* (pp. 53-57). Cherkasy, Ukraine: Brama (in Ukrainian).
9. Pavlychko, S. (2002). *Modeli shevchenkoznnavstva v radianskii i ne radianskii nautsi* [Models Shevchenko in the Soviet and non-Soviet science]. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo Solomii Pavlychko (in Ukrainian).

© O. Varenikova

Received 2016-09-02

Бюджетні реформи в Україні та країнах ОЕСР

Пучко Анна Олександрівна

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди,
кафедра фінансів, банківської справи і страхування, кандидат економічних наук, Україна*

Царук Анна Юріївна

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди,
кафедра фінансів, банківської справи і страхування, кандидат економічних наук, Україна*

Анотація. У статті проаналізовано бюджетні реформи в Україні та країнах ОЕСР. Доведено, що основними напрямками, за якими слід проводити зміни є податкова реформа, регуляторна реформа та перебудова політики стимулювання підприємництва, реформування системи соціального захисту та соціального забезпечення, реформування складових соціальної сфери, адміністративна реформа, реформування армії та правоохоронних органів, адміністративно-територіальна реформа. За результатами аналізу зроблений висновок про необхідність впровадження в Україні успішного досвіду проведення бюджетних реформ країнами ОЕСР.

Ключові слова: бюджетні реформи; світова економічна криза; фінансова криза; бюджетна система; конкурентоспроможність; доходи.

УДК 336.14

JEL Classification: E62, H61, H72

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.14-4>

Вступ

Останніми роками спостерігається входження бюджетної реформи в фазу активізації. Завдяки прийняттю у 2001 році Бюджетного кодексу України, уперше було гармонізовано та взаємопов'язано державний бюджет і програму соціально-економічного розвитку країни. Було запропоновано бюджет розвитку, в якому передбачаються кошти на капітальні вкладення та інші державні інноваційні програми. Розпочато роботу із запровадження програмно-цільового методу фінансування видатків державного бюджету. Відбулося збільшення фінансової незалежності місцевих бюджетів.

Проведення у середньостроковій перспективі бюджетних реформ, дасть можливість забезпечити макроекономічну стабільність, збалансованість та стійкість бюджетної системи, що досягатиметься шляхом зниження податкового навантаження на економіку, проведення системних реформ у соціально-економічній сфері, ефективної політики управління державним боргом, утримання

бюджетного дефіциту в економічно безпечних межах, підвищення якості надання соціальних послуг та посилення соціального захисту громадян. Усе це сприятиме стабільному соціально-економічному розвитку держави та підвищенню рівня життя і добробуту громадян України.

Метою статті є дослідження та аналіз бюджетних реформ в Україні та країнах ОЕСР.

Результати дослідження

Проведення бюджетної реформи в Україні ускладнює завдання уряду щодо реалізації бюджетної політики. Система впровадження бюджетної політики в Україні також перебуває на стадії становлення, однак цей факт не применшує її значення для реалізації державної стратегії. Сучасна вітчизняна економічна наука наголошує на зростанні значення аналізу наслідків впливу бюджету на економічне життя у контексті стабілізації української економіки. Вчений О. Д. Василик [1, с. 56] визначає, що основною метою бюджетної полі-

тики є оптимальний розподіл валового внутрішнього продукту між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями.

Світова економічна і фінансова криза стала відображенням системних недоліків діючої моделі глобального капіталізму з його орієнтацією на надмірне споживання і використання кредитних важелів, прорахунків політики економічного лібералізму і впливу держави на розвиток фінансового сектора. На відміну від першої хвилі світової фінансової кризи, яка була спровокована надмірними боргами приватного сектора, сьогодні основні ризики змістилися до державного сектора економіки. Інтеграція світових фінансів демонструє важливість тісного взаємозв'язку бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, тому довгострокові пріоритети грошово-кредитної та бюджетної політики базуються на зростанні ролі державного бюджету як інструменту вирішення найважливіших стратегічних економічних і соціальних завдань, а це, у свою чергу, потребує вирішення таких завдань: підвищення вкладу державних витрат в усунення інфраструктурних та інституційних обмежень і створення умов для інноваційного розвитку економіки, підвищення рівня і якості життя населення; посилення стимулюючого впливу податкової системи на розвиток економіки при одночасному стійкому виконанні фіскальної функції; підвищення ефективності бюджетних витрат і системи бюджетування; зниження інфляції до рівня трьох відсотків на рік. Уряд звертає увагу на розробку системи аналізу поточної ситуації на світових товарних та фінансових ринках [2], застосування якої забезпечить оперативне інформування керівництва країни та зацікавлених центральних органів виконавчої влади стосовно поточної ситуації на світових ринках, можливих загроз і ризиків для України для своєчасного вироблення узгоджених рішень, спрямованих на недопущення (пом'якшення негативних наслідків) поширення кризових явищ на внутрішній ринок України. Встановлено перелік індикаторів оцінки фінансової стабільності на світових фінансових ринках. Для мінімізації впливу глобальної кризи і пом'якшення її впливу на систему державних фінансів Міністерство фінансів України ініціювало розробку системи протидії впливу чергової хвилі сві-

тової фінансової кризи [3], яка дозволить відслідковувати критичні індикатори; визначити можливі джерела ризиків та канали проникнення кризи; сформуванню бази прецедентів для прийняття відповідних рішень для зменшення впливу кризових подій по секторах економіки. Фінансовий сектор нині потребує відновлення кредитної активності комерційних банків, формування сегмента інвестиційного кредитування, забезпечення стійкості банківської сфери. Саме тому пріоритетним напрямом розвитку банків на найближчі роки є відновлення довіри до банківського сектора; розширення спектра банківських послуг та доступу до них; подальший розвиток макро-пруденційного регулювання та нагляду для забезпечення фінансової стійкості банківської системи; упровадження окремих елементів ризик-орієнтованого нагляду, удосконалення адекватної системи управління ризиками, удосконалення системи оцінки, аналізу, раннього реагування та попередження негараздів [4].

Серед основних напрямів реформ в Україні, головну увагу необхідно приділити наступним:

1. Податкова реформа. Удосконалення системи оподаткування, спрощення адміністративних процедур мають сприяти збільшенню податкових надходжень до бюджету. Цьому ж сприятиме й розширення охоплення бази оподаткування. Водночас раціоналізація бюджетних видатків є важливою для пом'якшення негативного ефекту «фіскального розриву», тому має передувати рішенням щодо зниження податкової ставки. Необхідними складовими податкової реформи мають бути реформа Державної фіскальної служби, яка включатиме зміни критеріїв оцінки працівників та підрозділів служби, а також реформа податкового законодавства, якою необхідно мінімізувати невизначеність податкової системи.

2. Регуляторна реформа та перебудова політики стимулювання підприємництва. Очікувана детінізація економіки, насамперед малого й середнього бізнесу, має сприятливо відбитися на доходах бюджету. Між тим, цілеспрямоване бюджетне фінансування поліпшення підприємницького середовища (інформаційне забезпечення, підготовка фахівців, підтримка розвитку мікрокредитування, розвиток ринкової інфраструктури, комунікацій

тощо) та відкриття доступу до кредитування сприятимуть чутливості підприємницької спільноти до позитивних сигналів дерегуляції.

3. Реформування системи соціального захисту та соціального забезпечення. Посилення адресності соціального захисту дозволить зменшити потребу в бюджетних видатках при збереженні їх потрібного соціального ефекту. Це ж стосується пенсійної реформи, яка має поступово позбавити необхідності дотування дефіцитного Пенсійного фонду. Попри це, соціальні видатки бюджету мають належним чином пом'якшувати негативні наслідки реформ в інших сферах, зокрема, запровадження ринкових засад тарифоутворення в житлово-комунальній сфері.

4. Реформування складових соціальної сфери. Якісні зміни, які відбуватимуться у процесі реформування охорони здоров'я та освіти, мають раціоналізувати бюджетні видатки на надання послуг у цих сферах. З іншого боку, такі реформи потребуватимуть додаткових спеціальних бюджетних видатків (інвестиції в розвиток матеріальної бази, комунікаційної інфраструктури тощо).

5. Адміністративна реформа. На основі функціонального обстеження та підвищення ефективності адміністративно-управлінського апарату внаслідок дерегуляції, децентралізації, інформатизації, які спроможні зекономити відчутну частку бюджетних коштів встановлення необхідної його чисельності та оплати праці, що убезпечила б суспільство від проявів корупції як засобу компенсації ресурсів, не наданих державою для забезпечення нормального управлінського процесу. Проте, як і у попередньому випадку, побудова сучасної контрольно-управлінської мережі потребує спеціалізованих вкладень. Не виключеним є і ризик зниження надходжень до бюджету в період трансформації моделі управління.

6. Реформування армії та правоохоронних органів. Врахування впливу цієї реформи є важливим, оскільки вона є необхідною для збереження національної безпеки та суверенітету України, формуючи важливу статтю видатків бюджету, який і раніше був переобтяжений імперативом соціальних видатків.

Зворотний ефект цих реформ для бюджету є віддаленим, проте критично важливим.

7. Адміністративно-територіальна реформа. Проведення ретельнішої політики регіонального вирівнювання має розвантажити систему міжбюджетних трансфертів та посилити фінансову самодостатність адміністративно-територіальних одиниць. Дієздатна місцева влада також має забезпечити ефективніше використання коштів місцевих бюджетів, що необхідно для послідовного проведення реформування складових соціальної сфери [5, с. 73-74].

Виконання зазначених реформ має покращити економічне та фінансове становище України в майбутньому.

Протягом двох останніх десятиліть країни ОЕСР послідовно реформують бюджетні системи, зважаючи на те, що особливості бюджетного процесу суттєво впливають на оздоровлення державних фінансів, ефективність і результативність надання бюджетних послуг. До головних напрямів бюджетної консолідації можна віднести:

- перехід до формування середньострокових фінансових планів;
- розроблення бюджету на основі зважених сценаріїв економічного розвитку країн;
- зміну підходу до формування бюджету – не «знизу догори», а «згори донизу»;
- проведення роботи щодо запровадження у бюджетний процес результативних показників надання суспільних благ та послуг.

Важливим напрямом реформування бюджетних систем та бюджетного процесу є запровадження та вдосконалення системи формування середньострокових фінансових планів. Як відомо, найсерйозніший критичний аргумент щодо річного бюджетного планування пов'язаний з тим, що короткостроковий часовий горизонт річного бюджету не дає змоги створити систему ефективного управління державними коштами, оскільки рішення про розподіл бюджетних ресурсів часто приймаються під впливом поточної ситуації, без урахування наслідків таких рішень для бюджетів наступних років. Успішне запровадження середньострокового фінансового планування, яке дає змогу усунути цей недолік, стало в багатьох країнах справжньою бюджетною революцією.

Загальний підхід до формування середньострокових фінансових планів, який робить фінансові цілі уряду стабільнішими та надійнішими, такий:

- чітке формулювання середньострокових бюджетно-податкових цілей уряду у вигляді узагальнюючих показників бюджетної системи (загального рівня бюджетних надходжень, видатків, бюджетного дефіциту/профіциту та державного боргу);

- конкретизація узагальнюючих показників у вигляді жорстких бюджетних обмежень для окремих міністерств і програм на декілька років.

При цьому середньострокові жорсткі бюджетні обмеження для всіх міністерств (головних розпорядників бюджетних коштів) встановлюються найчастіше на три наступні роки за поточним бюджетним роком. Щороку показники уточнюються та додають ще один рік, що не лише дає змогу забезпечити досягнення визначених фінансових результатів, а й значно полегшує річний бюджетний процес. Щоправда, ці рамкові плани переважно не оформлюються законодавчо. Вони є робочими документами планування, які відображають політичні рішення щодо фінансової дисципліни.

Наявність трирічних фінансових планів не означає, що до документа не можуть вноситься зміни. Більше того, перерозподіл видатків між міністерствами вважається ключовою передумовою зміцнення фінансової дисципліни. Однак повинні бути чітко визначені умови та причини такого перерозподілу, зокрема, зміна економічних умов або прийняття нових політичних рішень.

Важлива роль середньострокових фінансових планів для скорочення бюджетних видатків пов'язана з тим, що вони показують, як поточні бюджетні рішення, зокрема щодо інвестиційних видатків, вплинуть на бюджети наступних років. Однак досвід країн ОЕСР свідчить про те, що при їх розробленні зазвичай виникає низка серйозних проблем.

По-перше, при складанні таких планів проявляється тенденція до завищення темпів зростання економіки країни, а отже – до завищення прогнозних показників державних доходів і, відповідно, державних видатків.

По-друге, міністерства й відомства розглядають прогнозні показники розподілу бюджетних коштів як такі, що вже закріплені за ними. Це ускладнює процеси можливого скорочення планових показників видатків, навіть за об'єктивних обставин скорочення бюджетних доходів.

По-третє, середньострокові бюджетні прогнози склалися в реальних, а не в номінальних показниках. За умови уповільнення економічного зростання та підвищення інфляції (зокрема, у 1970-ті роки) прогнози видатків автоматично коригувалися з урахуванням підвищення цін, що за одночасного зниження бюджетних доходів створювало ризики погіршення стану державних фінансів [6, с. 44].

Наприклад, в Бразилії конституційні норми наряду із рамковим законодавством використовують також для формування і реалізації реформ управління бюджетом, хоча в останньому випадку скоріше встановлюють обмеження для бюджетного планування і практики витрат коштів, а не приписують конкретні форми управління бюджетом. Він доповнюється «Законом про бюджетні злочини», який дає можливість переслідувати чиновників і політиків, які порушили даний закон. Один із найбільш цікавих аспектів згаданого закону полягає в тому, що встановлюючи жорсткі рамки для управління витратами, він одночасно передбачає стимули для ведення сучасної практики управління бюджетом. Зокрема, таких як багатолітнє бюджетне планування, зміцнення управління бюджетом за допомогою інформаційних технологій тощо, які використовувалися для інших інновацій, які сприяли підвищенню прозорості, таких, наприклад, як електронна податкова декларація (використовується в Бразилії 98 % платниками податків) [7; 8].

Реформа управління бюджетом в Австралії ставила завдання підвищення конкурентоспроможності країни із врахуванням того факту, що в період між 1950 і 1990 рр. країна опустилася з п'ятого на 15-те місце серед найбільш багатих розвинутих країн. Зміна ролі і функціонування інституційних організацій бюджетної архітектури країни розглядалася в якості ключового елемента знайденого рішення для підвищення конкурентоспроможності Австралії. Втілені значні зміни в міжбюджетні відносини поставили розподіл

засобів між бюджетами різних рівнів на більш стабільну і передбачувану основу [9].

Реформа бюджетної системи Канади була спрямована на досягнення принципу процесуальної справедливості при введенні практики бізнес-управління в державному секторі. А втілення таких принципів, як обережність, ефективність, економність і чесність при роботі з державними ресурсами, створили в Канаді загальну інституціональну культуру, яка в значній мірі спрямована на заміри і оцінку результатів виконання державних програм [10].

Удосконалення бюджетної системи Австралії передбачало послаблення існуючого жорсткого режиму річних бюджетних асигнувань шляхом введення у бюджет Науковий вісник Херсонського державного університету 127 так званих «Flexiklausel», які надавали бюджетним установам більшу свободу у витратах коштів в межах установлених лімітів. Австрійська бюджетна система залишається однією із найбільш радикальних прикладів відмови від сталої практики управління державними фінансами і сектором в Центральній Європі [11]. Внаслідок реформування бюджетної системи Іспанії були реалізовані нововведення в практику управління бюджетом через введення середньострокового бюджетного планування, а також результативних принципів при розподілі бюджетних асигнувань. Останні були введені, зокрема, в галузі послуг охорони здоров'я, вищої освіти і в телерадіомовленні [12]. А у бюджетній системі Німеччини в 90-х рр. XX ст. почали активно впроваджувати бізнес-інструменти у формуванні бюджетних ресурсів [13, с. 45].

Важливим напрямом бюджетних реформ у країнах ОЕСР є застосування при формуванні бюджету та підготовці звітності про його виконання не лише касового методу, а й методу нарахувань, який вже використовують тією чи іншою мірою майже половина країн ОЕСР. Застосування такого методу підвищує прозорість бюджетних витрат і покращує процес прийняття бюджетних рішень завдяки використанню інформації про бюджетні наслідки державних рішень.

Бюджетні реформи в країнах ОЕСР передбачають розширення участі громадськості в бюджетному процесі, зокрема, з метою кращого розуміння ними бюджетних проблем, зумовлених старінням населення, та сприй-

няття серйозних негативних наслідків для бюджету, якщо необхідні реформи не будуть проведені. Як переконує досвід різних країн, розширення доступу громадян до бюджетних документів, створення спеціальних документів щодо бюджету для громадян та онлайн-вих «бюджетних ігор», учасники яких можуть приймати бюджетні рішення, а також включення до шкільних програм розділів стосовно обговорення довгострокових бюджетних проблем можуть значно полегшити проведення складних реформ.

У реформуванні бюджетного процесу і відповідного бюджетного законодавства в країнах ЄС спостерігається чітка тенденція до запровадження бюджетування, орієнтованого на результат. Такі реформи дали можливість надавати у бюджетних документах та річних звітах інформацію про результати функціонування бюджетної сфери разом із фінансовою інформацією. В Австралії, Швеції, США для всіх програм дані про нефінансові результати інтегровані в бюджетну документацію. Однак така інтеграція ще не гарантує, що інформація про результати використовується в процесі прийняття бюджетних рішень, зокрема щодо розподілу бюджетних коштів.

Експерти зазначають, що успішна реалізація теоретичних підходів до бюджетування, орієнтованого на результат, потребує ретельної підготовки до його запровадження, передусім чіткого визначення цілей, яких має досягти державне управління, та індикаторів, за допомогою яких можна оцінювати досягнення цих цілей, а отже, – результативність та ефективність діяльності сектору загальнодержавного управління, які можуть бути не лише ризоманітними, а й складними для визначення [14].

Висновки

Незважаючи на певні досягнення, бюджетна реформа в Україні стикається з багатьма проблемами. Головною з них є те, що вона так і не стала складовою реформи суспільних відносин взагалі. За відсутності реальних реформ в інших сферах суспільного життя бюджетна реформа діє фрагментарно. Фактично реформа міжбюджетних стосунків зупинилася на рівні села, селища, міста, району. Затягується введення в дію програмно-цільового методу фінансування на рівні місцевих бюджетів.

На відміну від України, як відмічають дослідники, країни ЄС, завдяки своїм реформам, досягнули високого ступеня ефективності у функціонуванні всіх ланок бюджетної системи, що відображається у максимально повній ре-

алізації прав, свобод і обов'язків громадян. Тому нам потрібно рівнятися до таких країн і брати з них приклад.

Список інформаційних джерел

1. Василик О. Д, Павлюк К. В. Державні фінанси України. Київ : НІОС, 2002. 248 с.
2. Щодо аналізу ситуації на світових фінансових ринках, передбачення кризових явищ та оцінки ризиків. *Протокол засідання Кабінету Міністрів України від 27.08.2011 р. № 52.*
3. Про організаційне забезпечення проекту впровадження системи антикризової діагностики стану державних фінансів України та проактивного реагування на поширення світової фінансової кризи : наказ Міністерства фінансів України від 29.11.2011 р. № 1515.
4. Любіч О. О. Пріоритети бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики в умовах кризи. *Бюджетно-податкова реформа як каталізатор соціально-економічного розвитку в Україні* / ред. П. В. Мельник. Київ : Алерта, 2012. С. 195–198. URL: http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/publications/Budjet_podat_ref_zbirnyk.pdf.
5. Аврамченко К. В., Дешко А. Л., Жаліло Я. А., Жук В. І., Ковалівська С. В. Бюджетна політика: прагматичні підходи до стратегічних рішень. Київ : СТ-Друк, 2016. 110 с.
6. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012-2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України : у 4 т. / за ред. Ф. О. Ярошенка. Київ : Академія фінансового управління, 2011. Т. 2 : Бюджетна стратегія і Державний бюджет 2012: збалансованість, прозорість, реалістичність. 88 с.
7. OECD Territorial Reviews: Brazil 2013. Paris : OECD Publishing, 2013. 222 p. doi: 10.1787/9789264123229-en.
8. Melo M., Pereira C., Souza S. The Political Economy of Fiscal Reform in Brazil. The Rationale for the Suboptimal Equilibrium. IDB WP-117. Washington : Inter American Development Bank, 2010. 85 p. URL: <http://www.iadb.org/res/publications/pubfiles/pubIDB-WP-117.pdf>.
9. OECD Reviews of Regulatory Reform: Australia 2010: Towards a Seamless National Economy. Paris : OECD Publishing, 2010. 221 p. doi: 10.1787/9789264067189-en.
10. Evans G. DFID Support to Public Administration Reform in Canada. Kingston : Institute of Rubric Administration of Canada, 2008. 177 p.
11. Blondal J., Bergvall D. Budgeting in Austria. *OECD Journal on Budgeting*. 2007. Vol. 7, №3. P. 1–37. URL: <https://www.oecd.org/austria/40961371.pdf>.
12. The Study of Public Management in Europe and the US. A Competitive Analysis of National Distinctiveness / ed. K. Walter. London and New York : Routledge, 2008. 286 p.
13. Knorz T. The Budget System of the Federal Republic of Germany. Berlin : Bundesministerium der Finanzen, 2008. 89 p. URL: <https://goo.gl/f7ZyzH>.
14. Aristovnik A., Seljak J. Performance budgeting: selected international experiences and some lessons for Slovenia. *Journal of Economics*. 2010. Vol. 58, № 3. P. 271–291. URL: https://mpa.ub.uni-muenchen.de/15499/1/MPRA_paper_15499.pdf.

© А. О. Пучко, А. Ю. Царук

Стаття отримана 15.09.2016

Budget reform in Ukraine and the OECD countries

Puchko Anna

*Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnitsky,
Department of Finance, Banking and Insurance, PhD in Economics, Ukraine*

Tsaruk Anna

*Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University of Pereyaslav-Khmelnitsky,
Department of Finance, Banking and Insurance, PhD in Economics, Ukraine*

Abstract. The article analyzes the fiscal reforms in Ukraine and the OECD countries. It has been proved that the main areas which should undergo changes are the tax reform, regulatory reform and restructuring policies to encourage entrepreneurship, reform of social protection and social security, reform of social sphere constituents, administrative reform, reform of the army and law enforcement, administrative and territorial reform. According to the analysis results, there has been drawn the conclusion about the need to introduce in Ukraine the successful experience of the OECD countries in implementing budget reforms.

Keywords: fiscal reform; the global economic crisis; financial crisis; budget system; competitiveness; income.

UDC 336.14

JEL Classification: E62, H61, H72

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.14-4>

References

1. Vasylyk, O., & Pavliuk, K. (2002). *Derzhavni finansy Ukrainy* [Public finances Ukraine]. Kyiv, Ukraine: NIOS (in Ukrainian).
2. *Shchodo analizu sytuatsii na svitovykh finansovykh rynkakh, peredbachennia kryzovykh yavlyshch ta otsinky ryzykiv* [As for the analysis of the situation in the global financial markets crisis prediction and risk assessment] (Ukraine) 27 August 2011, No 52 (In Ukrainian).
3. *Pro orhanizatsiine zabezpechennia proektu vprovadzhennia systemy antykryzovoi diahnostryky stanu derzhavnykh finansiv Ukrainy ta proaktyvnoho reahuvannia na poshyrennia svitovoi finansovoi kryzy* [About of the organizational support of the introduction of anti-crisis draft diagnosis of the public finance of Ukraine and proactive response to the spreading global financial crisis] (Ukraine) 29 November 2011, No 1515 (in Ukrainian).
4. Liubich, O. (2012). *Priorytety biudzhetho-podatkovoi ta hroshovo-kredytnoi polityky v umovakh kryzy* [Priorities for fiscal and monetary policy in times of crisis]. In P. Melnyk (Ed.), *Biudzhetho-podatkova reforma yak katalizator sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v Ukraini* (pp. 195–198). Kyiv, Ukraine: Alerta. Retrieved from http://ndi-fp.asta.edu.ua/files/doc/publications/Budjet_podat_ref_zbirnyk.pdf (in Ukrainian).
5. Avramchenko, K., Deshko, A., Zhalilo, Ia., Zhuk, V., & Kovalivska, S. (2016). *Biudzhethna polityka: prahmatychni pidkhody do stratehichnykh rishen* [Fiscal policy: pragmatic approaches to strategic decisions]. Kyiv, Ukraine: ST-Druk (in Ukrainian).
6. Yaroshenko, F. (Ed.). (2011). *Derzhavnyi biudzheth i biudzhethna stratehiia 2012-2014: stabilizatsiia ta stalnyi rozvytok v umovakh reformuvannia ekonomiky Ukrainy* [State budget and fiscal strategy 2012-2014: stabilization and sustainable development in terms of reforming Ukraine's economy] (Vol. 2). Kyiv, Ukraine: Akademiia finansovoho upravlinnia (in Ukrainian).
7. OECD (2013). *OECD Territorial Reviews: Brazil 2013*. Paris, France: OECD Publishing. doi: 10.1787/9789264123229-en

8. Melo, M., Pereira, C., & Souza, S. (2010). *The Political Economy of Fiscal Reform in Brazil. The Rationale for the Suboptimal Equilibrium. IDB WP-117*. Washington, USA: Inter American Development Bank. Retrieved from <http://www.iadb.org/res/publications/pubfiles/pubIDB-WP-117.pdf>
9. OECD (2010). *OECD Reviews of Regulatory Reform: Australia 2010: Towards a Seamless National Economy*. Paris, France: OECD Publishing. doi: 10.1787/9789264067189-en
10. Evans, G. (2008). *DFID Support to Public Administration Reform in Canada*. Kingston, Canada: Institute of Rubric Administration of Canada.
11. Blondal, J., & Bergvall, D. (2007). Budgeting in Austria. *OECD Journal on Budgeting, Vol. 7, 3*, 1–37. doi: 10.1787/16812336
12. Walter, K. (Ed.) (2008). *The Study of Public Management in Europe and the US. A Competitive Analysis of National Distinctiveness*. London and New York: Routledge.
13. Knorz, T. (2008). *The Budget System of the Federal Republic of Germany*. Berlin, Germany: Bundesministerium der Finanzen. Retrieved from <https://goo.gl/f7ZyzH>
14. Aristovnik, A., & Seljak, J. (2010). Performance budgeting: selected international experiences and some lessons for Slovenia. *Journal of Economics, Vol. 58, 3*, 271–291. Retrieved from https://mpa.ub.uni-muenchen.de/15499/1/MPRA_paper_15499.pdf

© A. Puchko, A. Tsaruk

Received 2016-09-15

Sustaining Small Scale Farming: Evidence of Poverty and income Disparity among Rural Farming Households in South-South Region of Nigeria

Sunday B. Akpan

Akwa Ibom State University, Department of Agricultural Economics and Extension, Nigeria

Edet J. Udoh

University of Uyo, Department of Agricultural Economics and Extension, Nigeria

Inimfon V. Patrick

Akwa Ibom State University, Department of Agricultural Economics and Extension, Nigeria

Abstract. The incidence of poverty is evidenced among rural farm households in developing societies. As a result of persistence poverty among rural farm households, there is sudden upsurge in agricultural livelihood diversification and rural-urban migration resulting in high rate of urban unemployment. To help generate suitable policy variables to help tackle this rampaging issue in the South- south region of Nigeria, this study specifically analyzes poverty and income inequality as well as identified determinants of poverty among rural farm households in Akwa Ibom State, Nigeria. Data were collected from 390 rural farm household heads spread across the rural areas of the State. Combination of sampling methods was employed to sample cross sectional data from respondents. The study used descriptive tools and regression analysis (Tobit regressions) to analyze information collected. The socio-economic analysis reveals that, most farming household heads were male; an average of 12.3 years of formal was discovered; social capital formation was poor, while average age stood at 42.5 years. About 33.08 % of male headed households and 22.05 % of female headed households live below poverty line in the study area. Income inequality index revealed 0.4210 for male headed households and 0.4531 for female counterpart. The Tobit model estimates revealed that, household head farming experience, years in social organization, level of formal education, farm and non-farm income were negative drivers of rural poverty in the region. Household's age, household size, structure of land ownership and gender were positive drivers of poverty among rural farming households. It is recommended that sound family welfare packages should be implemented in the rural communities. Also, social capital formation should be promoted among rural farming households, while adult education policies should be re-visited. Government of the region should also improve educational facilities in the rural areas and make marginal lands available to less privileged farmers.

Keywords: rural youth; poverty; income inequality; agricultural production; Nigeria.

UDC 364.22:631

JEL Classification: I3, Q12, R2

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.14-5>

Introduction

In developing countries, agriculture still remains the most prominent livelihood activity of most rural dwellers [5, 26]. The sector is known to employ more than 70 % of the rural population and is a major absorber of labour during period of economic crises or recession. Literature has provided evidence that, more than 60 % of the rural population who are mostly farmers in Sub

Saharan Africa live below poverty line and do not have sufficient access to social amenities and infrastructures [7, 27, 29,]. As noted by A. Garba [15], the UN Human Poverty Index, in 1999, placed Nigeria among the 25 poorest nations in the world. To substantiate this fact, the UNDP report [28] asserted that, about 68.7 million Nigerians were poor in 2004; while it rose to 112.7 million in 2010 representing 69 % of the population. Issues related to poverty and income ine-

quality are mostly reported as a rural phenomenon and more prevalent among farming households in Nigeria [18, 23, 25]. For instance, the National Bureau of Statistics in 2010 published income inequality indices of 43.28 % and 43.34 % for urban and rural areas respectively; while the national Gini-coefficient Index stood at 44.70 %. According to B. Aigbokhan [2], income inequality affects economic growth and instigates social conflict as well as poverty.

Globally, poverty and income inequality have been identified as major limitations to economic growth and development. Despite years of commitments in agricultural researches and development through enunciation of poverty alleviation programmes and institutions with evidences of achievements; hunger, income inequality as well as poverty still triumph over majority of Nigerians [12]. For instance, in 2004 the relative poverty stood at 54.4 % representing 68.7 million Nigerians; whereas in 2010, poverty incidence rose to 69.00 % representing 112.47 million Nigerians; while in 2011 it was 71.50 % [19]. The report also revealed that, 73.2 % of the rural population was poor while 61.8 % of urban population lives below poverty line in 2010. In recent survey, income inequality has also showed irregular pattern in Nigeria as revealed by NBS [19]. The Gini index was 0.434 in the South-South region and 0.444 in the South East region and averaged at 0.447 for the country. This revealed that, income is unevenly distributed among urban and rural households in the country. This implies that income inequality and poverty incidence existed at various levels among categories of individuals in the society. Persistence disparity in household income and continuous increase in societal poverty could lead to inefficient allocation of resources, militancy, revolt, criminalities and stunted growth in economic activities. In agricultural sector, the devastating situation of income inequality and increasing societal poverty is made worst by aggravated rural-urban migration among active labour force and diversification of agricultural lands [4, 9].

In response to these societal scourges, governments at various tiers in Nigeria have set up several policy frameworks to fine-tune existing rural development policies and built new ones in order to improve on the income level of rural dwellers basically farmers. For instance, in 2008, the Akwa Ibom State Government initiated integrated farming scheme for agricultural graduates and

set up a micro credit scheme to assist youths engaged in the agricultural production. In 2011, a gender specific skill development scheme was enunciated to help improved the wellbeing of enterprise female youths in the state, through the provision of soft loans to beneficiaries. Despite these incentives and the expanding markets potentials for the primary and secondary agricultural commodities in the state; the poverty status of rural farmers has steadily declined in recent years as evidenced by increasing involvement of farmers in off farm income generating activities [5, 6]. This situation has a short and long term negative effects on the welfare of farmers and could also negate the national objective of self-food sufficiency in the near future. Given the presence level of poverty and income inequality prevalence among farming population in the country; the current attempt to diversify the revenue based of the country following increasing crude oil price volatility could be jeopardize if agricultural sector is the preferred area of intervention. This is stem from the fact that, majority of farmers are poor and income is highly skewed among Nigerians.

To hasten the agricultural development process will required motivating rural farmers to become active participants in the ongoing engineering of the agricultural sector in the country. Thus investigating issues concerning rural farmers' poverty and income inequality is a necessity in this era of diversification drive in Nigeria. Hence, based on this premised, the study specifically identified factors that determine rural poverty among rural farming households and analyzes the degree of income inequality and poverty among them.

Literature Review

Several empirical studies have been carried out on poverty and income inequality among rural households in Nigeria. For instance, M. Ogbonna [21] conducted an empirical study to determine factors that influence rural poverty among yam farm households in south eastern Nigeria. The result identified level of education, social group membership, farming experience and participation in agricultural workshop as negative driver of rural poverty. However, household dependency ratio had a positive relationship with rural poverty. In the like manner, B. Asogwa [8] estimated the determinants of poverty depth among the peri-urban farmers in Benue State, Nigeria.

Result showed that, farm total economic efficiency, household income, farm size, household size, age, education, farming experience, access to credit, gainful employment for household members, membership of farmer association, extension contact and valuable farm asset significantly influenced poverty among respondents. In the South west region of Nigeria, S. Olawuyi and M. Adetunji [24] analyzed the incidence, severity and the determinants of household poverty in Ogbomoso Agricultural Zone of Oyo State. They found that poverty rises with the increase in household size while it reduces with increase in level of education, farm size and participation in non-farm jobs as alternative sources of livelihood (livelihood diversification). According to the result, gender, household size, years spent in school, farm size and non-farm jobs were found to be important and significant factors determining poverty in the study area. Still in the same region, O. Igbalajobi [17] analyzed the determinants of poverty among rural farmers in Ondo State. The result of the Logit model indicated that age, gender, marital status, household size, access to credit, farm income and educational level of respondents were the major determinants of poverty among rural farm households.

Researcher S. Akinbode [3] also assessed the poverty situation and its determinants among urban households in the south-west region of Nigeria. The FGT decomposition poverty in the area showed that 34 percent of the households were poor with a poverty gap and severity indices of 0.11 and 0.06 respectively. The study further revealed that educational level of heads, household size, gender of heads, dependency ratio and access to credit exerted significant effect on household poverty in the region. Another study in the region conducted by A. Adetayo [1] examined the poverty status of farm households in Ogun State. Poverty incidence was found to be higher among male headed (60 %) and farming (63.9 %) households and those having over five members (66.1 %). The Logit regression further indicates that the likelihood of being poor were more with large households, non-educated farm households head and households without access to credit and other non-farm income. Researchers F. Ogwumike and M. Akinnibosun [22] were concerned with the determinants of poverty among farming households in Nigeria. Their study adopted the National Bureau of Statistics (NBS)

measure of poverty and employed the logit regression model to estimate the effect of the socio-economic variables on poverty among farming households. Their results showed high incidence of poverty among farming households. Age, size of household, income, and number of farms were found to be the major determinants of poverty among farming households.

In the South-South region of Nigeria, S. Edoumiekumo, M. Tamarauntari and S. Steve [14] examined the incidence, depth and severity of poverty in Bayelsa state. Results from the logit regression showed that agriculture and household size increases the probability that a household will be poor while dwelling in the urban area; being headed by male, a naira increase in households per capita expenditure on education and per capita expenditure on health and a year's increase in the number of years spent in school by household head reduces the probability that a household will be poor. Recently, in the South West, scientists B. Awotide, T. Awoyemi and I. Oluwatayo [10] assessed income inequality and poverty among rural households in Akinyele local government area, of Oyo State. The study revealed that income was more evenly distributed among the female headed households than the male counterparts in the study area. Empirical result revealed that, number of dependent ratio and households' size significantly increases the probability of falling below the poverty line among the respondents. The result further showed that, access to credit and contact with extension agents had significant poverty reducing effects. In the Northern region of Nigeria, K. Duniya and G. Rekwot [13] investigated the determinants of poverty among groundnut farming households in Jigawa State. Result showed that, age of household head, marital status of household head, education, and membership of cooperative had negative relationship with poverty incidence while farming experience and extension contact had positive significant relationship.

From the pool of literature in Nigeria, it is evidenced that, not much information on poverty and income inequality of rural farm households existed in the South-South region. The region needs empirical evidence to generate reliable policy framework for sustainable rural household poverty reduction strategy. Hence, this study was designed to fill this research gap in the literature.

Research Methodology

The Study Area. The study was conducted in Akwa Ibom State, located in the Southern region of Nigeria. It is located between latitudes 4°32'1 and 5°33'1 North and longitudes 7°25'1 and 8°25'1 east. It has a total land area of areas of 7,246 km². The mean annual temperature of the state lies between 26 °C and 29 °C and average sunshine of about 1,450 hours per year. The mean annual rainfall ranges from 2,000 mm to 3,000 mm, depending on the area. Naturally, maximum humidity is recorded in July while the minimum occurs in January. The state is bordered on the East by Cross River State, on the West by Rivers State and Abia State, and on the South by the Atlantic Ocean. Akwa Ibom State has a population of about 3,902,051 and a population density of 634 persons per square kilometres [20]. The state is basically an agrarian society where crops like maize, okra, waterleaf, cassava, yam and rice are cultivated in large quantities. Fishery including aquaculture; livestock and poultry businesses thrives well in the State. The state was picked among other states in the region because of its rich agricultural potentials. In addition, the state has well demarcated rural and urban areas. Furthermore, the geography of the state supports diverse agricultural activities, in addition to has been one of the most peaceful States in region and Nigeria.

Sample Size Selection. Following the work of Cochran (1963), a representative sample size from a large population of farmers in the study area was obtained using the equation (1) specified below:

$$S_n = \frac{z^2 \rho(1-\rho)}{d^2}, \quad (1)$$

where S_n – the required sample size;
 z – the standard normal variate (at 95 % confidence interval, type 1 error; 1.96);
 ρ – the expected proportion of farmers in the population (we assumed that 60 % of the population are farmers from 1995 farm survey in the State)
 d – the absolute error or precision at 5 % type 1 error.

The sample size is derived as shown in equation (2).

$$S_n = \frac{(1.96)^2 0.60(1-0.60)}{(0.05)^2} = 369. \quad (2)$$

However, the study adopted proportional sampling method in the study area, hence a total of 390 (three hundred and ninety respondents) were used in the study.

Data Source and Sampling Procedures. Primary data were used and respondents were rural farming household heads (including crop and animal farmers and aquaculture). Combination of sampling methods was used to select respondents. Firstly, two local government areas with clearly distinct rural areas were purposively selected from the three Senatorial districts in the State. A total of six (6) local government areas were selected and used for data collection. In the second stage, five rural villages were randomly sampled from each of the six local government areas selected. A total of thirty rural villages were randomly sampled from the six local government areas used for data collection. In the third stage, thirteen (13) farmers were randomly picked from each of the sampled village. Hence, a total of three hundred and ninety (390) farmers were randomly sampled and used for data collection.

Empirical Model. The Foster-Greer-Thorbecke (FGT) model was used to analyze poverty status of the rural farming households. The FGT poverty index is generally expressed as thus (3):

$$P_\alpha = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^\alpha, \quad (3)$$

where n – total number of households in population;
 q – the number of poor households;
 Z – the poverty line for the household;
 Y_i – per capita household income for i th farmer;
 α – poverty aversion parameter and takes on value 0, 1 and 2;
 $\left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)$ – proportion shortfall in income below the poverty line.

Decomposition of poverty index. Following Foster-Greer-Thorbecke (FGT) model, household poverty can be decomposed into the following sub-units:

a) When $\alpha = 0$, then FGT index is expressed as:

$$P_0 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^0 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^0 = \frac{q}{n}. \quad (4)$$

This is called the Incidence of poverty or head-count index, which measures the proportion of farmers that is poor or falls below the poverty line. This gives the head count ratio or the incidence of poverty which is the percentage of respondents that are poor or whose per capita household income is below the poverty line.

b) When $\alpha = 1$, then FGT index is expressed as:

$$P_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^\alpha = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^1 \quad (5)$$

This is called Poverty depth or Poverty gap index, which measures the extent to which individuals fall below the poverty line as a proportion of the poverty line. It reflects both incidence and depth of poverty or the proportion of the poverty line that the average poor will require to attain to the poverty line.

c) When $\alpha = 2$, then FGT index is expressed as:

$$P_2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^\alpha = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left(\frac{Z - Y_i}{Z} \right)^2 \quad (6)$$

This is called Poverty severity index which measures the squares of the poverty gaps relative to the poverty line. The index measures the severity of poverty which is the mean of square proportion of the poverty gap. When multiplied by 100, it gives the percentage by which a poor household's per capita income should increase to push them out of poverty.

Measurement of Poverty Line. This was done to separate farming households into poor and non-poor groups. As a benchmark, two-third of the mean per-capita income was used as a threshold. Households whose mean per-capita income fall below the poverty line are regarded as being poor while those with their per-capita income is on or above the benchmark are non-poor.

$$\text{Household Per Capita Income (HPCI)} = \frac{\text{Household income}}{\text{Household Size (HHS)}}$$

$$\text{Total Household per capita Income (THPCI)} = \sum \text{HPCI}$$

$$\text{Mean Total per capita income (MTHPCI)} = \text{THPCI}/n$$

$$\text{Then Poverty Line (PL)} = \left(\frac{2}{3} \right) (\text{MTHPCI})$$

Determinants of poverty among Rural Farming Households in Akwa Ibom State. To determine factors that influence poverty among rural households in Akwa Ibom, a Tobit regression model was specified. Implicitly, the specified model is shown in equation as follows (7)-(8):

$$Y_i^* / X_i = X_i \beta, \quad (7)$$

$$Y_i^* = X_i \beta + \varepsilon_i, \quad (8)$$

where $i = 1, 2, 3, \dots, n$.

Y^* - a latent response variable that is observed for values greater than a non-stochastic constant (K) define as poverty line and censor otherwise;

X_i - an observed $1 \times k$ vector of explanatory variables;

$\varepsilon_i \sim \text{i.i.d. } N(0, \sigma^2)$ and is independent of X_i .

The observed Y_i is defined by the following measurement equation (9):

$$Y_i = \begin{cases} Y^* & \text{if } Y^* < K \\ 0 & \text{if } Y^* > K \end{cases}, \quad (9)$$

The implicit form of Tobit model can further be expressed as thus (10):

$$Y_i = \begin{cases} Y_i = X_i \beta + V_i, & \text{if } Y_i^* < K \text{ where } V_i \sim \text{i.i.d. } N(0, \sigma^2) \\ 0 = X_i \beta + V_i, & \text{if } Y_i^* > K \text{ where } V_i \sim \text{i.i.d. } N(0, \sigma^2) \end{cases}, \quad (10)$$

Y_i is the dependent variable. Y_i is observed and a continuous variable when a rural household per capita income is below than the poverty line income (K), it is not observed otherwise. Y_i^* is the rural household per capita income. X_i is a vector of explanatory variables, β is a vector of unknown coefficient or parameter and V_i is an independently distributed error term. The marginal effect on the latent dependent variable Y^* is expressed as follows (11):

$$\frac{\delta Y^*}{\delta X_i} = \frac{\delta E|Y^*|}{\delta X_i} = \beta_i, \quad (11)$$

Explicitly, the Tobit model used in this study is expressed as thus (12):

$$POV = \vartheta_0 + \vartheta_1 AGE + \vartheta_2 GEN + \vartheta_3 EDU + \vartheta_4 MAR + \vartheta_5 SOC + \vartheta_6 ICT + \vartheta_7 LAO + \vartheta_8 NFI + \vartheta_9 HHS + \vartheta_{10} EXP + \vartheta_{11} FAI + \vartheta_{12} DEP + \vartheta_{13} EXT + U_i \quad (12)$$

where *POV* – Poverty incidence in a respondent household as defined in equation (10);
AGE – Age of farming household head (years);
GEN – Gender of farming household head (1 – male household head, and 0 for female household head);
HHS – Household size (number);
EDU – Formal education of household head (years);
SOC – Membership in a social organization (years);
LAO – Land ownership structure (1 for inheritance and 0 otherwise);
EXT – Household head’s access to extension agent in the last farming season (dummy, 1 for yes and 0 for no);
MAR – Marital status of respondent (dummy 1 for married and 0 otherwise);
DEP – Dependent ratio (number of Children less ears plus adult greater than 65 year the household size);
NFI – Non –farm income of respondents (Naira);
FAI – Farm income of farming household head (Naira);
ICT – household head access to ICT facilities (dummy, 1 for yes and 0 for No);
U = stochastic error term.

Measurement of Income Inequality among Farming Households in the study area. The study used Gini coefficient to measure income inequality among farming households in the study area. It is defined as a ratio with values range from 0 to 1. The numerator is the area between the Lorenz curve of the distribution and the uniform distribution line; the denominator is the area under the uniform distribution line. The Gini index is the Gini coefficient expressed as a percentage. Gini coefficient of 0 corresponds to perfect income equality (i.e. everyone has the same income) and 1 corresponds to perfect income inequality (i.e. one person has all the income, while everyone else has zero income). As proposed by Brown, the coefficient is expressed as thus (13):

$$G = |1 - \sum_{k=1}^n (X_k - X_{k-1})(Y_k + Y_{k-1})| \quad (13)$$

where *G* = Gini coefficient;

X_k = Cumulated proportion of population variable;

Y_k = Cumulated proportion of income variable.

Verification of Multicollinearity among Explanatory Variables used in the Analysis. Multicollinearity is among the commonest econometric problems of the cross sectional data analysis. This property of econometric was verified among explanatory variables to ensure the econometric stability and reliability of the regression estimates. The Variance Inflating Factor (VIF) was estimated and used to verify the presence of the multicollinearity among the explanatory variables. For VIF, the minimum possible value is 1.0; while value greater than 10 indicates a probably collinearity between the specified explanatory variable in question and the rest of the predictors in the model. According to [16], VIF is estimated using the formula stated below (14):

$$VIF_j = \{1/1 - R_j^2\}, \quad (14)$$

where R_j^2 represents the multiple correlation coefficient between one of the explanatory variable (designated as dependent variable) and the other specified explanatory variables in the study.

The explicit model explaining the above mechanism is shown in equation (15).

$$X_j = \varphi_0 + \varphi_1 X_1 + \varphi_2 X_2 + \dots + \varphi_n X_n + \varepsilon_n. \quad (15)$$

Result and Discussion

The Socio-economic Characteristic of Respondents. The descriptive statistics of farmers in the study area is shown in Table 1. The result revealed an average age of about 42.5 years for the farming population in the study area. This means that, most farmers in the area are fast aging out from active farming age. This result calls for an urgent move by government of the region and all stake holders to mobilize younger ones into farming businesses in the area. Farmers’ average period of formal education stood at 12.30 years. This result connotes that, most farmers in the area are educated, and there is high possibility of

agricultural innovation adoption among them. About 62.30 % of the sampled farmers were male farmers. The result also showed that, 89.50 % of farmers sampled were married. Social capital formation among farmers was low in the study area, as shown by an average of about 2 years in social organizations. It was also discov-

ered that, a farmer browse the internet at least of 2.6 times a month. The result further showed that, about 66.70 % of farmers owned farm land either by inheritance or purchase. The rest acquired farm lands through lease and borrowed arrangement among others.

Table 1 – Descriptive Statistics and socio-economic of rural farming household heads in Southern Nigeria (Both poor and Non-poor respondents)

Variable	Mean	Minimum	Maximum	Std. Dev.	C.V.
POV	3903.04	0.00000	17142.9	5381.02	1.379
AGE	42.449	21.000	65.000	8.046	0.189
HHS	5.759	1.000	16.000	2.508	0.436
DEP	0.485	0.000	2.000	0.385	0.794
EXP	13.877	0.000	45.000	8.529	0.615
SOC	2.267	0.000	25.000	4.424	1.952
LAO	0.667	0.000	1.000	0.472	0.708
FAI	97010	0.000	500000.	117459.	1.211
ICT	2.574	0.000	80.000	10.304	4.003
NFI	33160	0.000	1.680000	97951.0	2.954
EXT	0.821	0.000	1.000	0.384	0.468
GEN	0.623	0.000	1.000	0.485	0.779
MAR	0.895	0.000	1.000	0.307	0.343
EDU	12.295	0.000	15.000	3.454	0.281

Source: Computed by authors, 2015. Note monetary value is expressed in Naira. Variables are as defined previously.

An average farm income stood at N97010 in the study area; whereas the non-farm income was N33160. Farmers have moderate family size with a mean household size of 6 members; while extension agent visit average at 8 times per season. The farming experience among respondents averaged at about 14 years in the study area.

Test result to verify collinearity among specified explanatory variables used. Table 2 presents the Variance Inflating Factor (VIF) test and tolerance factor test results used to verify the status of multicollinearity of explanatory variables used in the Tobit regression model.

The result reveals that there was no serious or significant collinearity among explanatory variables in the specified Tobit model. For instance, the estimated VIF with respect to each variable was greater than unity, but less than the threshold value of 10. The tolerance factor was also less than unity validating the VIF results.

Table 2 – The Variance Inflation factors (VIF) test result

Variables	VIF estimates	Tolerance Factor
AGE	1.543	0.6809
HHS	1.326	0.7541
DEP	1.113	0.8985
EXP	1.410	0.7092
SOC	1.251	0.7994
LAO	1.135	0.8811
FAI	1.164	0.8591
ICT	1.069	0.9355
NFI	1.033	0.9681
EXT	1.084	0.9225
GEN	1.077	0.9285
MAR	1.050	0.9524
EDU	1.058	0.9452

Source: Computed by authors using gretl software.

The result suggests that, the explanatory variables specified do not cluster together or exhibited multi-collinearity tendencies.

This implies that the estimates of the Tobit model to an appreciable extent are consistent, best, and unbiased. In other words, the estimates of the Tobit model are stable over time.

Poverty Status and Income inequality among rural Farmers in Akwa Ibom State. Poverty levels among sampled farmers in the State were analyzed using the three indicators of poverty as highlighted in the Foster, Greer and Thorbecke (FGT) model. The indicators were: the incidence of poverty, poverty depth and severity of poverty. Result in Table 3 revealed that, the index of prevalence or incidence of poverty among male and female farming population was 0.3308 and 0.2205 respectively.

Table 3: Poverty and income inequality Parameters of Rural farming Households in Akwa Ibom State

Indicators	Male	Female	Total
Incidence of poverty	0.3308	0.2205	0.5513
Poverty depth	0.1873	0.1377	0.3250
Poverty severity index	0.1406	0.1064	0.2470
Poverty line income	17248.37	17248.37	17248.37
Population Mean per capita income	25872.56	25872.56	25872.56
Total respondents	243	147	390
Farming households under poverty line	129	86	215
Farming household above poverty line	114	61	175
Gini Coefficient	0.4210	0.4531	0.7801
Gini Coefficient index (%)	42.10	45.31	78.01
Mean per capita income of poor	7479.45	6480.66	7079.934

Source: Computed by authors, 2016. Note monetary value is expressed in Naira.

This means that about 33.08 % of male farmers and 22.05 % of female farmers in the region are deep in poverty or have their per capita income

less than the poverty line income. The result shows that, in the rural areas male farmers are more vulnerable to poverty than their female counterparts in the State. The finding corresponded to the report [1] in Ogun State. It is suggested that, the culture and the societal value prevailed in the study area could be the principal contributor to this result. The overall index of poverty index was 0.5513, this shows that about 55.13 % of rural farmers' population in the study area is poor or have per capita income below the poverty line income. This means that majority of rural farming households in the region live in poverty. This scenario is a threat to future farming sustainability in the region. An urgent policy aim at increasing farm income of rural farmers is strongly advocated. This will help to curtail rural – urban migration and agricultural diversification as well as reduce the menace of poverty among rural farmers in the region.

The result also revealed the poverty depths of 0.1873 for male respondents and 0.1377 for female farmers in the study area. The result implies that, about 18.73 % and 13.77 % of per capita income is needed to bring poor male and female farmers respectively from below poverty line up to the poverty line income. This means that, poverty incidence is more among male farmers compared to female farmers in Akwa Ibom State. The overall population poverty depth index stood at 0.3250, implying that, about 32.50 % of per capita income is required to push poor rural poor farmers from below poverty up to the threshold poverty line income in the study area.

The severity of poverty index was 0.1406 for male headed households and 0.1064 for female headed households in the study area. This result means that, male farmers need about 14.06 % increases in per capita income to push them away from severe poverty. Likewise, the female farmers need about 10.64 % increment in per capita income to escape from severe poverty. An average severe poverty index of 0.2470 was discovered for the population. This means that, about 24.70 % of per capita income is required to push rural farmers' population trap by severe poverty to the poverty line. This finding is in consonance with research report [3] in south-west region of Nigeria.

The estimated poverty indices based on the socioeconomic characteristics of rural farming households is presented in Table 4. The result shows that the prevalence of poverty was higher

among households with fewer members (37.69 %) than those with much more members (17.44 %).

Table 4: Poverty Indices based on the Socio-economic Qualities of rural farming households in Akwa Ibom State

Socio-economic Characteristics	Prevalence of Poverty	Poverty Depth	Severity of Poverty	
Household Size (Members)	1-6	0.3769	0.2348	0.1880
	7-16	0.1744	0.0902	0.0590
Age Distribution (Years)	21-35	0.1308	0.0725	0.0559
	36-50	0.3615	0.2210	0.1711
	51-65	0.0589	0.0314	0.0200
Education (Years)	0-12	0.3103	0.1799	0.1360
	13-15	0.2410	0.1452	0.1110
Membership in Social Group (years)	0-10	0.5410	0.3183	0.2426
	11-25	0.0103	0.0067	0.0044
Farming Experience (Years)	0-20	0.4718	0.2722	0.2030
	21-45	0.0795	0.0528	0.0440
Access to Extension Services (dummy)	Yes	0.4487	0.2675	0.2065
	No	0.1026	0.0575	0.0405
Land Ownership structure	Inheritance	0.3641	0.1941	0.1399
	Others	0.1872	0.1309	0.1071

Source: Computed by authors, 2016. Note monetary value is expressed in Naira

This result implies that, households with many members will likely have many alternative sources of income and extensive family labour for farming activities. In a rural setting, increase family labour will lower farm recurrent expenditure and probably increases the household per capita income.

Also, poverty incidence existed more among household heads whose ages range from 36 to 50 years (36.15 %) than those of 21 to 35 years (13.08 %) and 51 to 65 years (5.89 %). The reasoning behind this result follows that; age range of 21 to 35 years are youthful and may not be saddle with much household responsibilities; while the age range of 51 to 65 years are aged and are mostly catered for by the younger members of the society.

A lot of economic incentives like remittances, pension, alms and rent from landed properties among others are available for this group of farming household heads. On the other hand, age group of 36 to 50 years represents a very active age range. Mostly they are saddled with heavy household responsibilities and have much interest on farm investments, and hence lower household per capita income.

It is also observed that, respondents with higher number of years of formal education (24.10 %) are less poor compared with those with fewer years (31.03 %). The reason could be the exposure and degree of technology adoption which is positively correlated with increase in years of formal education. Similar results are reported for membership in a social organization and farming experience of household heads. Those farming household heads with fewer numbers of years in a social organization and farming are poorer than those with many years of farming experience and membership in a social organization. Long membership in a social organization promotes social capital formation and sharpens farming experience as well as income generating capacity of members.

Furthermore, respondents that have access to agricultural extension services (44.87 %) were poorer than those without contact (10.26 %). This result pinpointed to the quality of information transfer and the efficiency in extension service delivery in the state. This is a clarion call for improve service delivery by the extension service system in the state. The prevalence of poverty was higher among respondents that inherited their farmland than those that acquired otherwise. Land fragmentation has contributed to this result. It is also expected that farmers that acquired farm land apart from inheritance are business conscious or commercial oriented farmers. Hence, they will likely consider farming as a business rather than a mere occupation.

Gini Coefficient of rural farming households in Akwa Ibom State. The estimated Gini coefficient showed that income inequality existed among male and female rural farming households in the region. The result showed that income inequality is more conspicuous among female farmers than the male farmers. A Gini coefficient index of 45.31 % for female farmers is higher than 42.10 % for the male farmers in the region. This

implies that, farm income is more evenly distributed among the male respondents than the female counterparts.

Determinants of Poverty among rural farming households in Akwa Ibom State. Tobit model estimates used to identify determinants of poverty among rural farming households in Akwa Ibom State is shown in Table 5.

Table 5: Estimates of Tobit Model (Determinants of Poverty among rural farm households in Akwa Ibom State)

Variable	Coefficient	Standard Error	Z-value	P-values
Constant	-8051.33	3099.44	-2.5977***	0.0094
AGE	149.442	56.1536	2.6613***	0.0078
HHS	1445.41	162.776	8.8798***	<0.0001
DEP	439.739	1158.15	0.3797	0.7042
EXP	-147.273	58.1271	-2.5336**	0.0113
SOC	-357.114	88.6434	-4.0287***	<0.0001
LAO	3956.92	957.016	4.1346***	<0.0001
FAI	-0.0818876	0.006490	-12.6175***	<0.0001
ICT	-27.3812	37.1789	-0.7365	0.4614
NFI	-0.0347875	0.01142	-3.0470***	0.0023
EXT	-178.332	1014.59	-0.1758	0.8605
GEN	1808.46	865.566	2.0893**	0.0367
MAR	380.163	1235.52	0.3077	0.7583
EDU	-7.59299	2.29646	-3.3064***	0.0011
Log Likelihood	-2260.46		Chi-square (13)	222.85***
Normality test (2)	29.39***		Hannan-Quinn	4574.50
Akaike Criterion	4550.91		Schwarz Criterion	4610.41

Source: Computed by authors using gretl software, data from field survey 2014/2015. Asterisks *, ** and *** represent significant levels at 10 %, 5 % and 1 % respectively. Variables are as defined in equation 5.

The diagnostic statistics of the estimated model revealed that, the Chi-square (13) of 222.85 is significant at 1 % probability level. This indicates that the specified Tobit model has a strong explanatory power, hence goodness of fit. It also confirmed that the estimated Pseudo R^2 is statistically significant. This means that, important variables that influenced occurrence of poverty among rural farming households were included in the specified Tobit model.

The empirical result revealed that, age of household head has a significant positive relationship with occurrence of poverty among rural farming household in Akwa Ibom State. This implies that, as farmer's age advances, the tendency of being poor increases too. In the analysis of poverty we discovered the age range of 36 to 50 years as a

critical period where poverty becomes so prominent among farming household heads in the study area. The result indicates that, a unit increase in age of a poor farming household head will lead to a reduction in its household per capita income by approximately N150 from the poverty line or alternatively increases poverty incidence. This finding could be as a result of enormous family responsibilities often accompanied a typical rural African family. The issue of culture and extended family system in most rural communities in the study area could be partly responsible for this result. Similar finding have been reported in other region of Nigeria by [8, 13, 17, 22].

The coefficient of the household size in the model is positive and statistically significant at 1 % probability level. This means that, increase in

household size will increase prevalence of poverty among poor farming households in the study area. The result satisfies the priori expectation; because increase in household size is directly related to increase in household's expenditure. Increase in household size also portrays increase in non-farm budgetary allocation and perhaps reduction in farm investment and income generating capacity. This means that, increase in household size is also associated with increase in family responsibility and reduction in per capita household income. This invariably means that farmers with high household size will likely have per capita income deep below the poverty line income. For instance, the result revealed that, one unit increase in the household size will increase poverty incidence by reducing poor household's per capita income by N1445.41. The result corroborates with the research findings of [1, 3, 8, 10, 13, 14, 17, 21, 22, 24].

The result also showed a positive significant relationship between structure of land ownership and prevalence of poverty among farming households in the study area. This means that, increase in the number of inherited farm land increases the prevalence of poverty among farming households in Akwa Ibom State. The size of the marginal effect shows that, the structure of land ownership is the most important determinants of poverty among farming households in the study area. For instance, one unit increase in the number of inherited farmland among farming households increases poverty incidence by reducing their per capita income by N3956.92. In a typical rural setting in the southern region of Nigeria, genuine and commercially oriented farmers have difficulty in acquiring land due to increasing land fragmentation, tenure system, urbanization and high population density as well as other cultural barriers in the zone. The result suggests that, most poor farming households in the study area operate on fragmented inherited farm lands which do not encourage commercialized farming or considerable farm investment for higher income generation. This finding calls for an urgent need to revisit most of the land ownership policies in Akwa Ibom State. There is also need to develop marginal lands and encourage cooperative farming in the region. Researchers B. Asogwa, J. Umeh and V. Okwoche [8] have reported similar finding.

The slope coefficient of gender (i.e. male household heads among sampled respondents) is posi-

tively correlated with poverty among farming households in the study area. This means that, poverty increases more among male household heads compared to the female counterparts. The result revealed that, a number increase in the male household head among farming households' increases poverty incidence by reducing households' per capita income by an average of N1808.46. This result could be due to the cultural believed in the study domain which delegated more responsibilities to the male folks and the issue of extended family system. The result agrees with the findings of S. Olawuyi and M. Adetunji [24], O. Igbalajobi, A. Fatuase and I. Ajibefun [17] and S. Akinbode [3] in Nigeria.

On the other hand, the relationship between poverty incidence and farming experience of farming household head is negative and statistically significant. This connotes that, as farming experience increases, it will dwindle the prevalence of poverty among poor farming household heads. For instance, a unit increase in farming experience of poor farming household heads in the study area will decrease poverty incidence by appreciating their per capita household income by N147.27. This result satisfies priori expectation because increase in farming experience will increase the probability of adopting better technology and best farm management practices which will eventually increase farm household income. Researchers like [8, 13, 21] obtained similar result in other regions of the country.

The coefficient of farmers' membership in social organization also exhibited a strong negative correlation with prevalence of poverty among farmers in Akwa Ibom State. This means that, increase in years of membership in social societies reduces incidence of poverty by increasing per capita household income by N357.11. This result suggests that, social capital helped in poverty reduction among rural farmers in the region. Social capital formation is essential in sharing ideas, information and technology among farmers. Social networking among farmers is capable of stimulating market for agricultural goods thereby enhancing farm income. Also, it is a forum for sharing benefits of technology and experiences which help to improved farm income. The finding is in line with the report [8, 13, 21] in Nigeria.

Similarly, farmers' farm income and non-farm income have negative association with poverty prevalence among farmers in the region. Alterna-

tively, increase in farmers' farm and non-farm income reduce poverty incidence among them. Empirically, the result shows that, a unit increase in farm and non-farm income significantly reduce the incidence of poverty by increasing farmers' household per capita income marginally by N0.08 and N0.04 respectively. The finding shows that, these variables should be considered as among important variables in tackling poverty among farmers in the State. The size of the marginal effect suggests that rural farmers in the study area are willing to stay in agricultural production. The magnitude of coefficient of the non-farm income also suggests that, agricultural diversification tendencies among rural poor farmers are low while farming is the major livelihood activities among them. Researchers like [17, 22, 24] have discovered similar result in other region of the country.

The marginal effect years of formal education has negative relationship with incidence of poverty among youth farmers in the study area. A unit increase in formal education reduces poverty incidence by increasing the household per capita income of farmers by N7.59. The result indicates that, increase in years of education reduces the incidence of poverty among rural farmers in the State. The result satisfies the priori expectation as increase in formal education will likely increase the exposure, interaction and economic opportunities of rural farmers. With increase in education, rural farmers can access loanable fund, ICT facilities and explore various routes for accessing other farm incentives. Increase in education is often linked to increase in capital formation and adoption of risky farm exercise. The finding agrees with other empirical findings such as [3, 8, 17, 21, 24].

Conclusion, Summary and Recommendations

The study analyzed the poverty status, determinants of poverty and income inequality among rural farmers in Akwa Ibom State, Nigeria. The welfare of rural farmers is paramount in sustaining agricultural production in the region. Analyzing the poverty status of rural farmers is one way of identifying suitable policy variables needed by policy makers to form and implement sound policy framework for rural farm development. The study showed that, there is significant prevalence of poverty and income inequality among male and female farming household heads in Akwa

Ibom State. It is revealed that, about 33.03 % and 22.05 % of male and female farmers respectively languished in poverty in the study domain. The estimated Gini coefficients indicate that, female headed farming households have higher index of income inequality compared to the male counterpart. The empirical result revealed that, household head's years in social organization, level of formal education, amount of non-farm and farm incomes as well as farming experience are negative drivers of poverty among rural farming households in Akwa Ibom State. On the other hand, household head age, household size, nature of land ownership and male gender of household head positively correlated with poverty incidence in the study area.

Based on findings of the research, the following recommendations were proposed:

1. A sound family welfare package should be design and implemented in the rural communities to check excessive family expenditure by farmers.
2. Empowering and strengthening of farmers' groups/social capital formation in the rural communities will help to reduce poverty and income inequality among rural farmers.
3. The agricultural extension system in the State should be strengthened to impact positively on rural famers' income.
4. Marginal farm land should be developed and farm lands re-distributed to both male and female farming household heads in the State.
5. A strong policy on family planning targeted on rural households should be enunciated and implemented to curtail excessive family expenditure among rural farmers in the state.
6. It is suggested that, adult education policies should be re-visited; while government of the region should make concerted effort to improve educational facilities in the rural areas of the state.

Acknowledgement

The authors appreciate the contribution of Akwa Ibom State Agricultural Development Programme (AKADEP) Staff for helping the research team fill questionnaires used in this study. We also extend our sincere gratitude to our families for their supports.

References

1. Adetayo, A. (2014). Analysis of farm households poverty status in Ogun states, Nigeria. *Asian Economic and Financial Review*, Vol. 4, 3, 325-340. Retrieved from [http://www.aessweb.com/pdf-files/aefr%204\(3\),%20325-340.pdf](http://www.aessweb.com/pdf-files/aefr%204(3),%20325-340.pdf)
2. Aigbokhan, B. (2000). Poverty, Growth and Inequality in Nigeria: A Case Study. Retrieved from <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/IDEP/UNPAN003895.pdf>
3. Akinbode, S. (2013). Profiles and Determinants of Poverty among Urban Households in South-West Nigeria. *American Journal of Economics*, 3(6), 322-329. Retrieved from <http://article.sapub.org/10.5923.j.economics.20130306.11.html>
4. Akpan, S. (2010). Encouraging Youth Involvement in Agricultural Production and Processing in Nigeria. Retrieved from <https://goo.gl/bHzsFO>
5. Akpan, S., & E. Udoh (2016). Farmers' Decision to Participate in Government Agricultural Programmes in a Volatile Political Environment: A Case study of Famers in the South-South region of Nigeria. *Russian Journal of Agriculture and Socio-Economic Sciences*, 5(53), 135-148. doi: 10.18551/rjoas.2016-05.18
6. Akpan, S., Inimfon, V., Samuel, U., & Damian, I. (2015). Determinants of decision and participation of rural youth in agricultural production: a case study of youth in southern region of Nigeria. *Russian Journal of Agriculture and Socio-Economic Sciences*, 7(43), 35-48. doi: 10.18551/rjoas.2015-07.05
7. Apata, T., Apata, O., Igbalajobi, O., & Awoniyi, M. (2010). Determinants of rural poverty in Nigeria: evidence from small holder farmers in south-western, Nigeria. *Journal of Science and Technology Education Research*, Vol. 1(4), 85-91. Retrieved from http://www.academicjournals.org/article/article1379498480_Apata%20et%20al%202.pdf
8. Asogwa, B., Umeh, J., & Okwoche V. (2012). Estimating the Determinants of Poverty Depth among the Peri-Urban Farmers in Nigeria. *Current Research Journal of Social Sciences*, 4(3), 201-206. Retrieved from <http://maxwellsci.com/print/crjss/v4-201-206.pdf>
9. Aworemi, J. Abdula-Azeez, I. Opoola, N. (2011). An appraisal of the factors influencing rural-urban migration in some selected Local Government Areas of Lagos State. *Journal of Sustainable Development*, 3, 136-141. doi: 10.5539/jsd.v4n3p136
10. Awotide, B., Awoyemi, T., & Oluwatayo, I. (2012). Gender Analysis of Income Inequality and Poverty among Rural Households in Nigeria: Evidence from Akinyele Local Government Area, Oyo State. *New York Science Journal*, 5(10), 13-19. Retrieved from <http://www.iiste.org/Journals/index.php/JBAH/article/download/20183/20658>
11. Cochran, W. (1963). *Sampling Techniques* (2nd ed.). New York, USA: John Wiley and Sons, Inc.
12. Damisa, M., Sanni, S., Abdoulaye, T., Kamara, A., & Ayanwale, A. (2011). Household typology based analysis of livelihood strategies and poverty status in the Sudan Savannah of Nigeria: Baseline conditions. *Learning Publics Journal of Agriculture and Environmental Studies*, 2(1), 146-160. Retrieved from <https://goo.gl/HCtv4Z>
13. Duniya, K., & Rekwot, G. (2015). Determinants of Poverty among Groundnut Farming Households in Jigawa State, Nigeria. *Asian Journal of Agricultural Extension, Economics & Sociology*, 4(3), 224-230. doi: 10.9734/AJAEES/2015/13539
14. Edoumiekumo, S., Tamarauntari M., & Steve S. (2014). Income Poverty in Nigeria: Incidence, Gap, Severity and Correlates. *American Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol. 2, 1, 1-9. doi: 10.11634/232907811402499
15. Garba, A. (2006, July). *Alleviating Poverty in Northern Nigeria*. Annual Convention of Zumunta Association, Minneapolis, USA.
16. Gujarati, N., & Dawn, C. (2009). *Basic Econometric* (5th ed.). New York, USA: McGraw-Hill Irwin Singapore.
17. Igbalajobi, O., Fatuase, A., & Ajibefun, I. (2013). Determinants of Poverty Incidence among Rural Farmers in Ondo State, Nigeria. *American Journal of Rural Development*, 1(5), 131-137. doi: 10.12691/ajrd-1-5-5
18. National Bureau of Statistics (2006). *Population Census*. Retrieved from <http://www.nigerianstat.gov.ng/report/103>

19. National Bureau of Statistics (2016). Publications 2006 and 2010. Retrieved June 23, 2016, from <http://www.nigerianstat.gov.ng>
20. National Population Commission (2006). Publications. Retrieved June 23, 2016, from <http://www.qtsnigeria.com>
21. Ogbonna, M., Onyenweaku, C., & Nwaru, J. (2012). Determinants of rural poverty in Africa: the case of yam farm households in South-Eastern Nigeria. *INT'L JOURNAL OF AGRIC. AND RURAL DEV*, 15(2), 1129–1137. Retrieved from <https://goo.gl/9YUpkv>
22. Ogwumike, F., & Akinnibosun, M. (2013). Determinants of Poverty among Farming Households in Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(2) 365-373. doi: 10.5901/mjss.2013.v4n2p365
23. Okunmadewa, F., Olaniyan, S., Yusuf, A., Bankole, O., Oyeranti, B., ... Omonona, T. (2010). Poverty and Inequality among Rural Households in Nigeria. In O. Ogwumike (Ed.), *Poverty and Inequality in Nigeria*. Ibadan, Nigeria: Spectrum Books Ltd.
24. Olawuyi, S., & Adetunji, M. (2013). Assessment of Rural Households Poverty in Nigeria: Evidence from Ogbomoso Agricultural Zone of Oyo State, Nigeria. *Journal of Scientific Research and Reports*, Vol. 2, 1, 35-45. doi: 10.9734/JSRR/2013/2196
25. Omonona, B. (2001). *The determinants of poverty among farming households in Kogi State, Nigeria* (Unpublished PhD Thesis). University of Ibadan, Ibadan, Nigeria.
26. Oni, L. (2014). An Assessment of Agriculture and Poverty Reduction Nexus in Nigeria. *Journal of African Macroeconomic Review*, Vol. 4, 1, 265–284. Retrieved from http://www.journalsbank.com/jamr_4_3.pdf
27. Poulton, C., Dorward, A., & Kydd, J. (2005). The Future of Small Farms: New Directions for Services, Institutions and Intermediation. *World Development*, Vol. 38, 10, 1413–1428. doi: 10.1016/j.worlddev.2009.06.009
28. UNDP (2010). Human Development Report Nigeria 2008-2009. Achieving Growth with Equity. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/nhdr_nigeria_2008-2009.pdf
29. World Bank (2007). *World development report 2008: Agriculture for development*. Washington, D. C., USA: The World Bank. doi: 10.1596/978-0-8213-7233-3

© S. Akpan, E. Udoh, I. Patrick

Received 2016-09-24

Поддержка мелких фермерских хозяйств: доказательство бедности и неравенства доходов среди сельских фермерских хозяйств южных регионов Нигерии

Sunday B. Akpan

Akwa Ibom State University, Department of Agricultural Economics and Extension, Нигерия

Edet J. Udoh

University of Uyo, Department of Agricultural Economics and Extension, Нигерия

Inimfon V. Patrick

Akwa Ibom State University, Department of Agricultural Economics and Extension, Нигерия

Аннотация. Случаи бедности наблюдаются среди сельских фермерских хозяйств в развивающихся странах. В результате сохраняющегося состояния бедности среди сельских фермерских хозяйств отмечается внезапный всплеск диверсификации средств существования и миграция из сельских районов в города, что приводит к высокому уровню безработицы в городах. Для того, чтобы помочь создать подходящие мобильные решения для содействия решению этой проблемы, актуальной для Юго-южном регионе Нигерии, в рамках настоящего исследования выполнен анализ бедности и неравенства в доходах. Были также выявлены детерминанты бедности среди сельских фермерских хозяйств в Akwa Ibom State, Нигерия. Данные были получены от 390 глав сельских фермерских хозяйств, размещенных в сельской местности штата. При формировании выборки были использованы перекрестные данные. В исследовании использованы описательный метод и метод регрессионного анализа (тобит регрессий) для анализа собранной информации. Социально-экономический анализ показывает, что руководителями большинства фермерских хозяйств были лица мужского пола; стаж руководства – 12,3 лет; формирование социального капитала было недостаточным, несмотря на то, что средний возраст составил 42.5 года. Около 33,08 % семей, возглавляемых мужчинами и 22,05 % семей, возглавляемых женщинами, живут ниже черты бедности в исследуемой области. Индекс неравенства доходов составил 0.4210 для фермерских хозяйств с мужчиной во главе и 0.4531 для аналогичных хозяйств, возглавляемых женщинами. Оценки Тобит модели показали, что опыт главы сельского хозяйства, опыт работы в общественной организации, уровень формального образования, доходов фермы и доходов в несельскохозяйственном секторе являются отрицательными факторами, содействующими сельской бедности в регионе. Возраст фермерского хозяйства, размер хозяйства, структура собственности на землю и пол главы хозяйства были положительными факторами бедности среди сельских фермерских хозяйств. Рекомендуется, применение пакетов социального обеспечения семьи в сельских общинах. Кроме того, следует поощрять формирование социального капитала среди сельских фермерских хозяйств, при условии, что политика образования для взрослых должна быть пересмотрена. Правительству региона следует также улучшить образовательные учреждения в сельской местности и сделать marginal земли доступными для менее привилегированных фермеров.

Keywords: сельская молодежь; бедность; неравенство доходов; сельскохозяйственное производство; Нигерия.

УДК 364.22:631

JEL Classification: I3, Q12, R2

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.14-5>

Статья получена 24.09.2016

